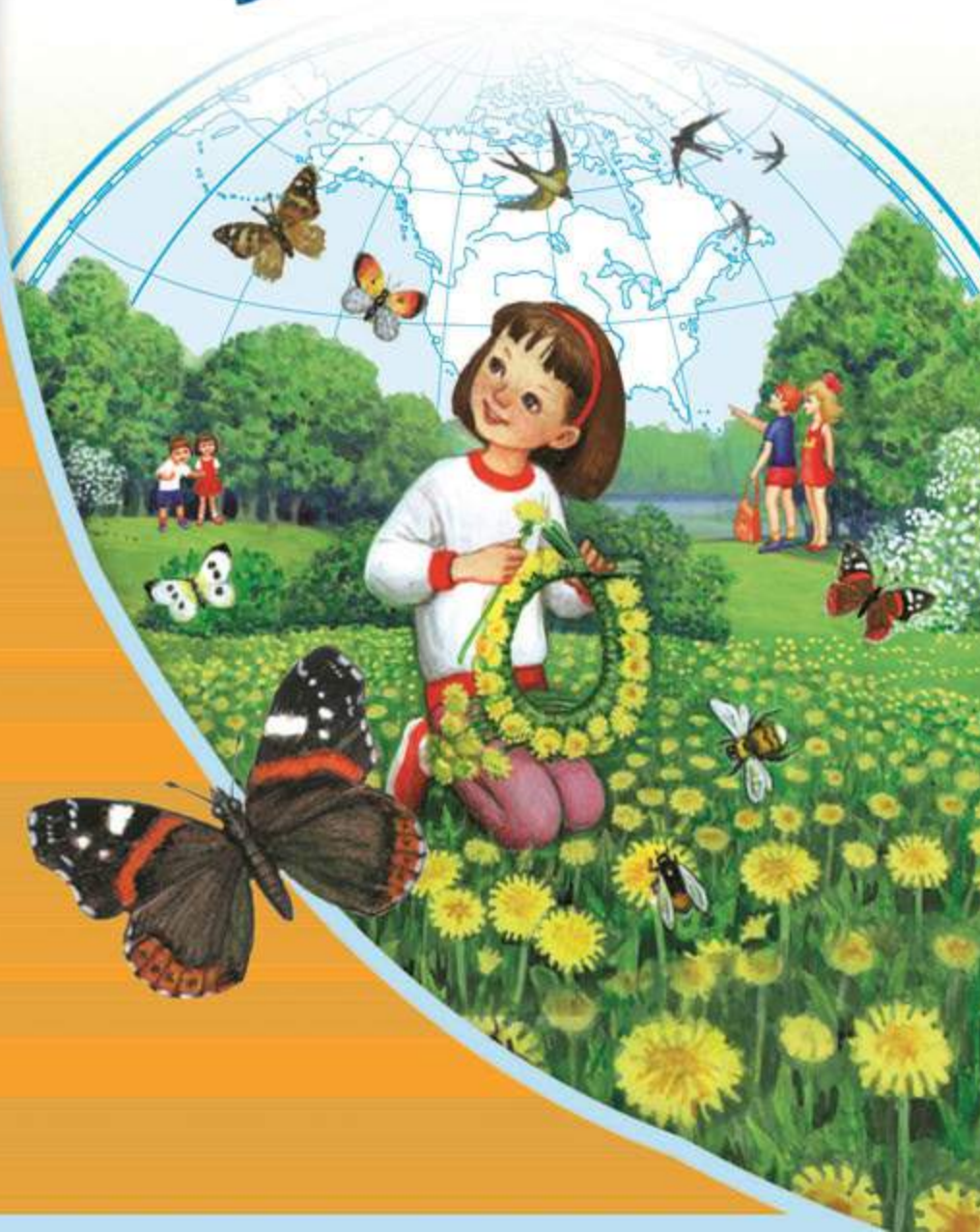

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

О. В. Тагліна, Г. Ж. Іванова

Я у світі

3

УДК [504:372.32](100):[37.03:373.3](075)
ББК 20.1+74.200.5я71
Т 12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України
від 07.02 2012 р. № 118)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експертизу здійснював

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Ілюстрації Ганни Білокінь

Умовні позначки

— Поділись своїми
думками

— Дай відповідь
на запитання

— Ознайомся з думкою
інших людей

— Робота в групі

— Робота в парі

— Робота зі словничком

Рецензенти:

Ткачова Наталія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Павленко Валентина Миколаївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри прикладної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Тагліна О. В.

Т 12 Я у світі. 3 клас : підруч. для загальноосв. навч. закл. / О. В. Тагліна,
Г. Ж. Іванова. — Х. : Вид-во «Ранок», 2013. — 144 с. : іл.

ISBN 978-617-09-1413-2

УДК [504:372.32](100):[37.03:373.3](075)
ББК 20.1+74.200.5я71

ISBN 978-617-09-1413-2

© О. В. Тагліна, Г. Ж. Іванова, 2013
© Ганна Білокінь, іл., 2013
© ТОВ Видавництво «Ранок»,
художнє оформлення, 2013
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2013

ЛЮБИЙ ДРУЖЕ!

Ти знайомишся з новою книгою. Мудрі люди кажуть: «Нова книга — це новий друг». А що значить дружити з книгою? Це означає правильно розуміти її призначення та частіше до неї звертатися.

Ця книга — підручник. Тобто вона щодня буде «під рукою» і допомагатиме тобі пізнавати навколишній світ, інших людей, а головне — самого себе.

Вчитися краще разом із друзями. Адже разом і цікавіше, і легше. Ви можете разом читати підручник і обговорювати прочитане, ділитися своїми думками одне з одним.

Цей підручник допоможе тобі навчитися самостійно працювати з інформацією, практично і творчо застосовувати набуті знання, поважати свій народ, любити свою Батьківщину.

§1. ГОЛОВНЕ ЧУДО СВІТУ

У далеку давнину люди вигадали й побудували ці чудові споруди: давньоєгипетські піраміди, висячі сади Семіраміди, статую Зевса Олімпійського, мавзолей у Галікарнасі, Александрійський маяк, статую Колоса Родоського, храм Артеміді.

Давні греки назвали їх «сім чудес світу». До наших днів збереглася тільки давньоєгипетська піраміда Хеопса. Решта чудес зруйновані часом, природою та людьми... Але рукотворні дива не могли б з'явитися без найголовнішого чуда світу. Як ти гадаєш, якого саме?

Розкажіть, що зображено в кожному овалі? Яке місце займає людина серед інших об'єктів на малюнках?

Чи можна назвати головним чудом світу людину?

Я хочу дізнатися про те, чому людину називають головним чудом світу.

«Велика розумом людина, та не може досягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштоване, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло... А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатоликі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя».

Володимир
Мономах

Із «Повчання Володимира Мономаха дітям»

Чи вважає Володимир Мономах людину головним чудом світу й частиною природи?

Великий український учений Володимир Іванович Вернадський вважав людину наймогутнішою істотою на землі. Силою свого розуму й праці вона здатна перетворювати природу: будувати міста, греблі, дороги, видобувати корисні копалини, вирощувати хліб тощо. Але одна людина все це зробити не може, тому люди працюють разом, складають суспільство. Кожна людина є частиною природи й частиною суспільства.

Володимир
Вернадський

Порівняйте думки про людину Володимира Мономаха й Володимира Вернадського. Чим вони схожі? Чим відрізняються?

§1. Головне чудо світу

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **суспільство**.
Довідайся його значення.

Користуючись малюнками, доведіть, що людське
суспільство має багато досягнень.

Тепер я знаю, що людина є частиною суспільства та природи.

Я прагну пізнати людину й світ.

§ 2. ЛЮДИНА — НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА ЖИВОЇ ПРИРОДИ

Якось за давніх часів два філософи — Платон і Діоген — посперечалися про те, що таке людина. «Людина, — сказав Платон, — це двоноге без пір'я». Тоді Діоген обпатрав півня й показав його людям на доказ неправильності Платонового визначення. Довелося Платонові зробити уточнення: «Людина — двоноге без пір'я, що має широкі нігті».

Чому Платон і Діоген віднесли людину до тварин?

Знайдіть у кожному рядку «зайве». Поясніть свій вибір.

Я хочу дізнатися про те, чим людина відрізняється від інших живих істот.

§ 2. Людина — невід’ємна частина живої природи

Прочитайте й відгадайте загадку.

Народжується, дихає, росте,
Спочатку повзає, а потім ходить кроком,
Навчається і світ цей пізнає,
Стає сильнішим і мудрішим з кожним роком.

Із чого зрозуміло, що йдеться про людину? Які ознаки притаманні тільки людині?

Людина — частина живої природи. Їй властиві всі ознаки живого: ріст і розвиток, живлення, дихання, розмноження.

Є риса, що споріднює людину із тваринами, яких називають ссавцями, — вони також вигодовують своїх дитинчат молоком. Найбільш схожі на людей людиноподібні мавпи. Але, на відміну від мавпи, людина ходить на двох ногах, виконує різну роботу руками, має великий, добре розвинений головний мозок.

Також людина спроможна на те, що тварині не під силу. Вона змінює навколишній світ завдяки вмінню мислити й використовувати знаряддя праці. Тільки люди спілкуються за допомогою мовлення, мають свідомість, можуть цілеспрямовано трудитися. Людина наділена розумом, який розвивається в процесі навчання. Саме тому вчені називають її *Людина розумна*.

Чим людина подібна до тварин? Чим відрізняється від них?

Розгляньте малюнки. За якою ознакою можна розрізнити людину і тварин?

Прочитайте уривок з вірша Василя Фетисова «Хто чого вчиться».

...Коли риби виростають,
Добре плавають в воді,
Птахи високо літають,
Звірі бродять по землі.
А людина виростає —
Їздить! Плаває! Літає!
Одкриває, пізнає
Геть усе, що в світі є.

На що, на думку автора, здатна тільки людина?

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **людина**.
Довідайся його значення.

Тепер я знаю, що людина — це жива істота,
яка наділена мовленням, мисленням, а також
здібністю вчитися, творити.

Я прагну пізнати себе та інших людей.

§ 3. ЯК ЛЮДИНА РОСТЕ Й РОЗВИВАЄТЬСЯ

Доведи, що ти ростеш і змінюєшся.

Розкажіть, як росте й змінюється в часі тварина, а як — людина.

Тільки народилася

Два тижні

Два місяці

1 рік

7 років

15 років

30 років

60 років

Які відмінності в процесах їхнього росту й розвитку?
Чи змінюється людина тільки зовні?

Я хочу дізнатися про те, як росте й розвивається людина.

Від народження людина росте й змінюється. Ці зміни відбуваються в часі — рік за роком.

Ти теж ростеш і змінюєшся. Придивись: ти вже не такий, яким був рік або два тому. За цей час ти підріс, у тебе збільшився розмір взуття, більшими стали руки... Ці зовнішні зміни добре видно в дзеркалі. Проте є й інші зміни — їх у дзеркалі не побачиш. Це твої нові знання та вміння.

Тепер ти спритно піднімаєшся на шведську стінку, впевнено б'єш по м'ячу, можеш пришити ґудзик, умієш читати, розв'язувати задачі, відгадуєш складніші загадки... Тобі вже можна довірити піклуватися про інших, ти вмієш дарувати радість друзям, розуміти й жаліти когось.

Зовнішні та внутрішні зміни, які відбуваються в часі, називають **розвитком**. Розвиток — це набуття нових якостей, властивостей, збільшення знань та вмінь. Наприклад, людина може розвивати свої здібності й таланти. Хтось навчиться писати вірші або створювати музику, хтось — малювати чудові картини, а хтось зробить важливі наукові відкриття або стане видатним спортсменом...

Завдяки розвитку збільшуються можливості людини, збагачується її життєвий досвід.

§ 3. Як людина росте й розвивається

Ілля Юхимович Рєпін — видатний художник, знаний на весь світ. Розкажіть за малюнками, як він розвивав свої художні здібності.

**Тепер я знаю, що людина протягом життя змінюється — росте та розвиває свої здібності.
Я прагну розвивати свої здібності.**

§ 4. ЛЮДСЬКЕ «Я»

Здавна відома мудрість: «Увесь світ прихований у тобі. Пізнаєш себе — пізнаєш світ». Чому так кажуть?

Розкажіть про дітей за планом: хто вони, де живуть, чим займаються, які вони за характером, чим схожі на вас, а чим відрізняються.

Як ці діти ставляться до інших людей?

Я хочу дізнатися про те, хто я і яка я людина.

§ 4. Людське «Я»

Людське «Я» проявляється в зовнішності, характері, вчинках, інтересах, ставленні до інших людей.

Усі люди різні. Ця різниця полягає не лише в зовнішності, а й у людських якостях. Проте є між людьми й багато спільного, адже кожна людина належить до людства, є частиною суспільства, має свій *внутрішній світ*. Цей світ не можна побачити — у ньому «живуть» думки, почуття, бажання, здібності, пам'ять... Внутрішній світ кожної людини індивідуальний і неповторний. Вивчати його не менш цікаво, ніж навколишній світ.

Дуже важливо знати й розуміти себе, свій внутрішній світ. Якщо ти будеш розуміти себе, то розумітимеш інших людей, і навпаки: якщо будеш розуміти інших людей, то краще розумітимеш себе.

Що може допомогти тобі пізнавати свій внутрішній світ?

Василь Олександрович Сухомлинський був шкільним учителем — вимогливим, справедливим і добрим. Він дуже любив дітей. Одна з його книжок так і називається — «Серце віддаю дітям».

Мудрі оповідання письменника-педагога допомагають читачам пізнати себе та інших людей.

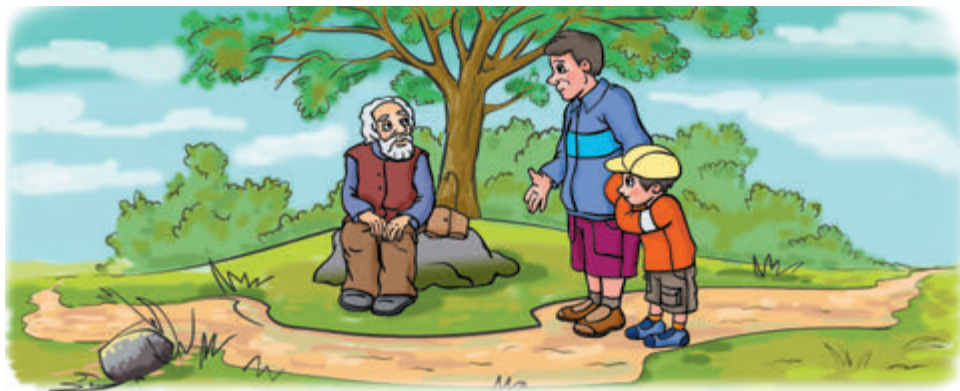
Василь
Сухомлинський

Прочитайте й обміркуйте.

Бо я — людина

Вечоріло. Битим шляхом йшло двоє подорожніх — батько й семирічний син. Посеред шляху лежав камінь. Батько не помітив каменя, спіткнувся й забив ногу. Крекчучи, він обійшов камінь і, взявши дитину за руку, пішов далі.

Наступного дня вони йшли тією ж дорогою. Знову батько не помітив каменя... І третього дня батько й син пішли тією самою дорогою. До каменя було ще далеко. Батько каже синові:

— Дивись уважно, синку, треба обійти камінь.

Ось і те місце, де батько спіткнувся й забив ногу. Подорожні сповільнюють кроки, але каменя немає. Бачать, край дороги сидить сивий старий дід.

— Дідусю, — запитав хлопчик, — ви не бачили тут каменя?

— Я прибрав його з дороги.

§ 4. Людське «Я»

— Ви також спіткнулися й забили ногу?

— Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.

— Чому ж ви прибрали камінь?

— Бо я — людина.

Хлопчик зупинився в задумі.

— Тату, — запитав він, — а ви хіба не людина?

За Василем Сухомлинським

Чому дідусь вважає себе людиною? Як проявилася його людяність?

Чому так кажуть:

Хто читає, той людина.

Тепер я знаю, що я — частина людства і відрізняюся від інших своїм внутрішнім світом.

Я прагну вивчати й розвивати свій внутрішній світ.

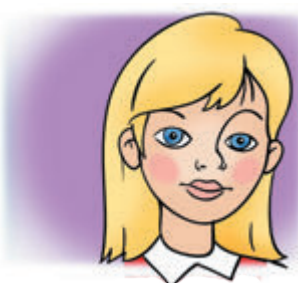
§ 5. ЗОВНІШНІСТЬ І КРАСА ЛЮДИНИ

Побутує прислів'я: «По одежі людину зустрічають, а по розуму випроваджують». Чому так кажуть?

Знайдіть Валю за прикметами: *волосся не кучеряве й не хвилясте, не руде й не чорне, очі не карі, ніс не прямий*. Що вам допомогло впізнати Валю?

Знайдіть на малюнку маму й дочку. Як ви їх упізнали?

Я хочу дізнатися, яку людину вважають красивою.

§ 5. Зовнішність і краса людини

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **зовнішність**. Довідайся його значення.

Зовнішність кожної людини неповторна. У світі немає однакових на вигляд людей. Навіть близнюки мають деякі зовнішні відмінності.

У зовнішності людини поєднуються індивідуальні риси й риси, успадковані від батьків. Якщо, наприклад, у тебе кирпатий ніс, то, імовірно за все, такий самий у когось із твоїх батьків або в бабусі чи дідуся.

На зовнішність можуть впливати умови, в яких перебуває людина. Якщо ти відпочиваєш улітку на морі, під палким сонцем, то твоя шкіра темнішає — стає засмаглою.

Говорячи про зовнішність людини, ми часто оцінюємо її — красива чи ні. Яких людей ми вважаємо красивими? Звичайно, для дитини її мама завжди гарна. Так само й для мами: її дитина — найкрасивіша в цілому світі.

Люди оцінюють зовнішність по-різному. Але всі сходяться в одному: красива людина — добра, талановита, турботлива.

Чи погоджуєтесь ви з такими висловами:

- Красива зовнішність робить людину кращою.
- Краса і добро — єдині. Добра людина завжди красива.

Прочитайте й обміркуйте. Доберіть заголовок.

... Сумно було Квіточці стояти цілий день посеред клумби. Але якогось дня на неї сів незнайомий Метелик. Квітка поскаржилася, як часто їй буває самотньо. Метелик пожалів самотню Квіточку й вирішив не летіти далі, а оселитися поблизу.

Одного разу, коли Метелика не було поряд, Квітку хотів зірвати хлопчик. Вона злякалась і запропонувала хлопчикові натомість упіймати її красивого друга. Хлопчик сховався і став чатувати Метелика. Квітка широко розкрила свої пелюстки й почала кликати Метелика:

— Скоріше лети до мене, я на тебе чекаю!

Той радісно підлетів до Квітки і... потрапив у сачок. Він бився крильцями, та дарма. Раптом Метелику вдалося вирватися з полону. Вже згорі він побачив, що від удару сачка Квітка зламалася...

Ще довго сидів Метелик поряд зі зламаною подругою і гірко плакав:

— Це я винен, це через мене тебе зламали... Пробач мені, Квіточко.

За Василем Сухомлинським

Хто з героїв казки був красивий серцем і душею?

Я знаю, що таке зовнішність.

Я прагну бути по-справжньому красивою людиною: доброю, ввічливою.

§ 6. ХАРАКТЕР ЛЮДИНИ

Прочитай. Чи подобається тобі Гриць? Які наслідки матиме для хлопця його поведінка?

Грицю, Грицю, до роботи!
В Гриця порвані чоботи...
Грицю, Грицю, до телят!
В Гриця ніженьки болять...
Грицю, Грицю, молотити!
Гриць нездужає робити...
Грицю, Грицю, врубай дров!
— Кахи-кахи! Нездоров...

Упізнайте казкових героїв за описом:

- Вона щиросердна, доброзичлива, працелюбна, лагідна.
- Вона могутня, розумна, красива, але зла, байдужа й холодна, як лід.

Я хочу дізнатися про те, що таке характер людини.

Слово **характер** прийшло до нас із давньогрецької мови. У перекладі воно означає «чеканка», «печатка». Можна сказати, що характер — це знак, який є особливою прикметою людини і містить важливі відомості про неї для інших.

Про характер людини судять з того, як вона ставиться до себе, інших людей, праці та речей.

Основні риси характеру виявляються в поведінці людини, у її вчинках. Ставлення людини до праці й інших людей дуже важливе для її оточення.

Характер визначають звички людини. Недарма кажуть: «Посієш звичку — пожнеш характер. Посієш характер — пожнеш долю». Від характеру людини багато залежить: її стосунки з оточуючими, успіхи, досягнення, поразки.

Знайди в словничку (с.140–141) слово **характер**. Довідайся його значення.

Коли кажуть, що в людини легкий характер (легка вдача), а коли — що в людини складний характер (важка вдача)?

§ 6. Характер людини

Обміркуй вислів давньогрецького філософа Арістотеля. Чи поділяєш ти його думку? Поясни.

Наш характер є результатом нашої поведінки.

Прочитайте вірш. Яку рису характеру автор вважає найважливішою для людини?

Людина починається з добра!

Людина починається з добра,
Із ласки і великої любові,
Із батьківської хати і двора,
З поваги, що звучить у кожному слові.
Людина починається з добра,
З уміння співчувати, захистити.
Це зрозуміти всім давно пора,
Бо ми прийшли у світ добро творити.
Людина починається з добра,
Із світла, що серця переповняє.
Ця істина, як світ, така стара,
А й досі на добро нас надихає.

Любов Забашта

Які риси характеру притаманні цим дітям? Вони товариські чи замкнені, працелюбні чи ліниві, відповідальні чи безвідповідальні, скромні чи нахабні, акуратні чи неохайні, бережливі чи небережливі?

**Тепер я знаю, що таке характер.
Я прагну бути працелюбною й доброзичливою людиною.**

§ 7. ПРАГНЕННЯ ДО САМОСТІЙНОСТІ

Порівняй малюнки в кожній парі. Назви головну відмінність між ними.

Розкажіть одне одному, що ви вмієте робити самостійно.

Я хочу дізнатися про те, яку людину називають самостійною.

Самостійною називають людину, яка багато вміє робити сама й не чекає, без потреби, допомоги від інших. Вона здатна приймати важливі

рішення й відповідати за свою поведінку. Але вважати самостійною людину, яка може сама ходити, читати, писати, — неправильно. *Самостійна людина* — та, що ставить перед собою мету, сама шукає шляхи її досягнення, сама відповідає за здобутий результат.

Ось тобі приклад. Третьокласниця Маринка читала повільніше за всіх у класі. Це заважало їй добре навчатися не лише на уроках читання, а й на уроках рідної мови, математики, природознавства. Учитель порадив дівчинці щодня читати вголос по 20–30 хвилин. Тоді Маринка поставила собі за мету навчитися читати швидко.

Щодня, повернувшись зі школи додому, вона ставила перед собою годинник, розгортала книжку й читала 20 хвилин. Їй дуже хотілося пограти з дівчатками в м'яча, побавитися з кошеням Пушком, переглянути улюблені мультфільми... І вона це робила, але тільки тоді, коли минало 20 хвилин!

...Через два місяці Маринці довелося читати на уроці уривок з оповідання. Дівчинка прочитала його блискуче — швидко, зрозуміло й виразно. Її успіху раділи всі: і сама Маринка, і вчитель, і діти.

Маринка вчинила як самостійна, серйозна, наполеглива людина.

Знайди в словничку (с.140–141) слово **самостійність**. Довідайся його значення.

§ 7. Прагнення до самостійності

Розгляньте малюнки. Як краще вчинити хлопчикові?

У якому випадку хлопчик поводиться як самостійна людина?

Прочитайте. Чому хлопчик вважає себе великим?

Правда ж, мамо, я великий?

Правда ж, мамо, я великий?

Сам взуваю черевики,

Зашнуровую шнурочки,

Сам вбираюся в сорочку,

Сам лице і руки мию,

Сам зачісуватись вмію,

І не плачу я ніколи...

Скоро вже піду до школи.

Марія Познанська

**Правила для людини,
яка прагне стати самостійною**

1. Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь.
2. Умієш помилятися, умій і виправлятися.

Прочитайте, що думають Єгор та Настя про самостійність. З чим висловленням ти погоджуєшся?

Настя: Самостійність — це коли ти сам дбаєш про себе, про свої речі й кімнату і сам, без нагадувань і допомоги, готуєш уроки.

Єгор: Самостійність — це коли ти сам відповідаєш за свої вчинки. Навіть якщо ти вчинив погано, то зізнаєшся та виправляєш помилки сам, а не перекладаєш провину на інших.

**Тепер я знаю, яку людину називають самостійною.
Я прагну бути самостійною людиною.**

§ 8. УСПІХ І НАВЧАННЯ

В усі часи були і є нині люди, які багато чого досягли в житті. Таких людей називають успішними. У них завжди є чого повчитися. Чи знаєш ти таких людей? Розкажи про них.

Виберіть риси характеру, які допомагають досягти успіху в житті.

Працьовитість

Допитливість

Старанність

Байдужість

Лінощі

Посидючість

Наполегливість

Неуважність

УСПІХ

Я хочу дізнатися про те, з чого складається успіх.

Люди по-різному розуміють **життєвий успіх**. Але всі сходяться в одному: успіх — це результат праці та наполегливості. Доказом цього є життя видатних і успішних людей: усі вони займалися своєю улюбленою справою, багато навчалися й наполегливо працювали. Таким був і відомий українець Григорій Савич Сковорода.

З дитинства Григорій полюбляв навчатися. Спочатку вчився в дяка, потім — у Києво-Могилянській академії. Після академії ще п'ять років здобував освіту за кордоном та багато вчився сам.

Сковорода став першим українським *філософом* — тобто мислителем, який цікавиться законами світу й людського життя. Сковорода був також письменником, учителем, музикантом, знав кілька іноземних і давніх мов.

Григорій
Сковорода

Мандруючи світом, Сковорода ділився з людьми своїми знаннями й мудрістю. Чого ж учив філософ? Що Україна — прекрасна земля з гордим і працелюбним народом, що своєю Батьківщиною люди мають пишатися. Філософ говорив, що людині необхідно пізнати саму себе, а «святість життя полягає в робленні добра людям».

Чи можна вважати Григорія Сковороду успішною людиною? Чому? Як навчання допомогло йому досягти успіху в житті?

§ 8. Успіх і навчання

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **успіх**. Довідайся його значення.

Поради, як стати успішною людиною

«Нехай також завжди живуть у твоїй душі й такі слова: згаяний той час, який ти не використав для навчання».

Григорій Сковорода

«Треба любити те, що робиш, і йти крок за кроком».

Іван Павлов

Щоденні кроки для людини, яка прагне стати успішною

- Складай план дій на день.
- Придумуй девіз дня.
Наприклад: «Сьогодні буду найуважливішим» або «Сьогодні буду найпрацьовитішим».
- Замислюйся перед сном, як ти прожив цей день.
- Хвали себе за будь-які досягнення.

Прочитайте та поясніть запис:

успіх

=

здібності

+

працелюбність

З чого ще, на твою думку, складається успіх?

Поміркуйте, чому кожен із цих людей може вважати себе успішним.

Чи можеш ти назвати себе успішною людиною? Чому? Розкажи про свої досягнення. Що тобі допомогло їх здобути?

Тепер я знаю, з чого складається успіх людини. Я прагну бути працелюбною та наполегливою людиною.

§ 9. УЧИМОСЯ ВЧИТИСЯ

Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

Чого навчився, того за плечима не носити.
Учитися ніколи не пізно.

Розгляньте малюнки. Поміркуйте, чого ви можете навчитися.

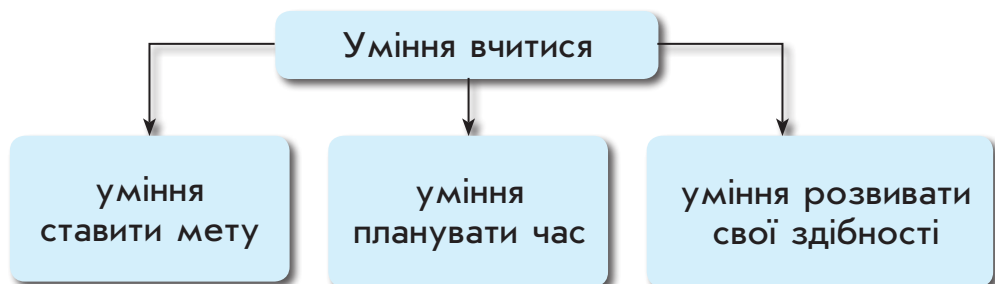

Чи можна багато чого навчитися? Що для цього потрібно?

Я хочу навчитися вчитися.

Людина, яка вміє вчитися, передусім уміє ставити перед собою мету й планувати свій робочий час. До того ж вона розвиває здібності, які допомагають учитися.

Мета — це прагнення, те, що потрібно здійснити. Однак мета має бути реальною. Наприклад, якщо ти забажаєш навчатися разом із Гаррі Поттером у чарівній школі, то не зможеш цього здійснити. Ця мета нереальна, недосяжна. А якщо ти захочеш навчитися грати в шахи або футбол — усе залежить від тебе. Це реально.

Мета має бути чіткою. Для цього потрібно правильно її визначити. Якщо ти просто скажеш: «Я хочу краще знати математику», то твоя мета не буде чіткою. Адже вивчення математики потребує багатьох умінь: розв’язувати задачі й рівняння, обчислювати вирази тощо. Ти маєш зрозуміти, що саме в тебе не виходить у математиці. Наприклад, розв’язування задач. Тоді треба визначити мету так: «Я хочу навчитися розв’язувати задачі».

Досягти поставленої мети допоможе встановлення *часу* її досягнення. Коли це станеться: за добу, за тиждень чи за місяць? Ти будеш досягати мети дуже довго, якщо не навчишся планувати свій час.

Поради щодо планування свого часу

- Склади режим дня та дотримуйся його.
- Тримай речі на своїх місцях.
- Зранку складай план дня.
- Виділяй найважливіші справи, відмовся від менш важливих.
- Розпочавши якусь справу, не відволікайся на іншу.
- Намагайся робити все швидко, не лінуйся.

Закінчіть речення.

Для того щоб правильно спланувати свій час, потрібно...

Знайди в словничку (с. 140–141) слова **мета**, **конкретна мета**. Довідайся їхні значення.

Які правила допомагають тобі берегти час?

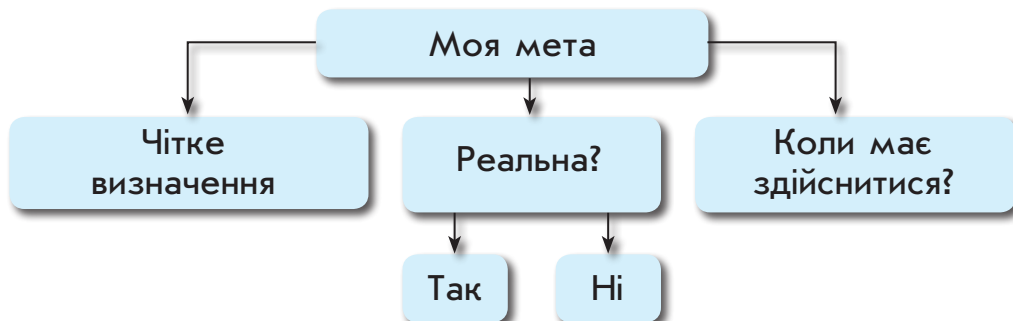
- Нікуди не запізнююсь, завжди приходжу вчасно.
- Люблю порядок. Знаю місце кожної речі.
- Будь-яку роботу виконую якісно, старанно.
- Умію слухати інших.
- Я доброзичлива людина.
- Завжди знаю, що й для чого я роблю.

Розгляньте малюнки. Доберіть до них прислів'я.

Поміркуй, чого ти хочеш навчитися й чого досягти.
Розкажи про це за схемою.

**Тепер я знаю, що вміти вчитися означає правильно визначати свою мету й планувати свій час.
Я прагну навчитися ставити мету й планувати свій час.**

§ 10. УЧИМОСЯ ВЧИТИСЯ. РОЗВИВАЄМО СВОЇ ЗДІБНОСТІ

Вибери здібності, які допоможуть людині стати знавцем математики. Обґрунтуй свою думку.

Як пам'ять і увага допомагають у навчанні?

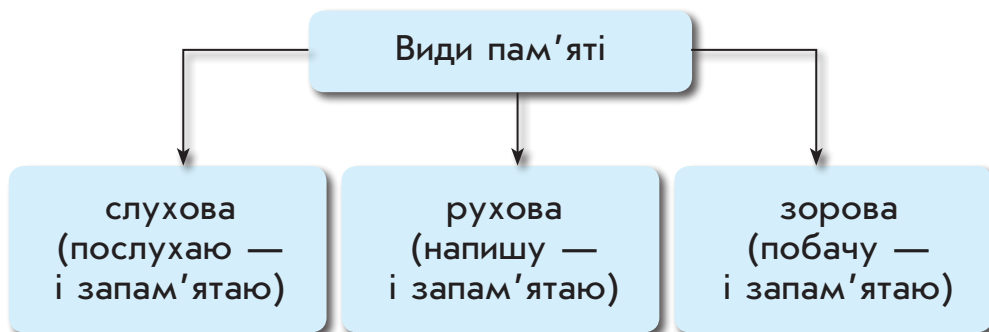
Я хочу дізнатися про те, як розвивати важливі здібності — пам'ять і увагу.

Кожен з нас має від природи певні *здібності*: хтось — до математики, хтось — до мови, а хтось — до природничих наук або до спорту, малювання... Але самі собою здібності не зроблять людину розумною й успішною. Щоб вони не пропали марно, їх треба розвивати. Здібності як насіння корисних рослин. Як подбаєш про їхній розвиток — таким і буде «врожай» твоїх успіхів і досягнень у житті. Щоб здібності розквітнули, потрібні допитливість, терпіння і працелюбність. Скажімо, у тебе є здібність до вивчення мов. Але при цьому ти мало читаєш, не завжди виконуєш домашнє завдання, лінишся писати твори, рідко зазираєш у словник... За таких умов здібність до вивчення мов розвиватися не буде.

До здібностей, які допомагають у навчанні, належать пам'ять і увага. Їх також треба постійно тренувати й покращувати.

Пам'ять — це здібність, яка дозволяє людині зберігати, накопичувати й відтворювати інформацію.

§ 10. Учимося вчитися. Розвиваємо свої здібності

Увага — це здібність зосередитися на якійсь одній справі, на одному об'єкті. Бути уважним дуже важливо! Адже неуважність часто заважає добре вчитися. Неодмінно навчися керувати своєю увагою!

Знайди в словничку (с. 140–141) слова **пам'ять, увага, здібності**. Довідайся їхні значення.

Розгляньте малюнок. Заплющте очі й спробуйте перелічити все, що на ньому зображено. Розплющте очі й перевірте себе. Хотите здивуватися своєму результату? Повторіть цю вправу ще раз.

Для того щоб запам'ятати інформацію (слово, речення, текст), потрібно уявити собі те, що запам'ятовуєш, або позначити це слово чи речення якимось значком. Наприклад, у твоєму підручнику слова «Початок уроку» замінює буква *Я* у вигляді кумедного чоловічка, а речення «Подивись у словничок» — значок (пиктограма).

Розвиваємо пам'ять.

Домовтеся, хто з вас першим тренуватиме свою пам'ять, а хто буде тренером. Тренер повільно читає слова. Той, хто їх слухає, до кожного слова робить позначку — малюнок. По закінченні читання він, дивлячись на позначки, згадує та називає слова. Після цього слова читають удруге й перевіряють правильність їх запам'ятовування.

Слова для запам'ятовування:

- Зебра, альбом, весна, ключ, сміх, будинок, водоспад, урок, гра, пластилін.
- Метелик, корабель, кулька, книжка, сонце, повінь, дружба.
- Людина, зозуля, м'яч, морква, чашка, лампа.

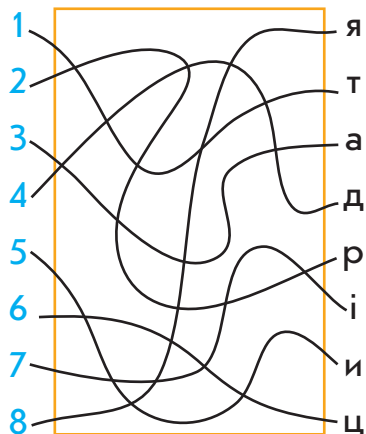
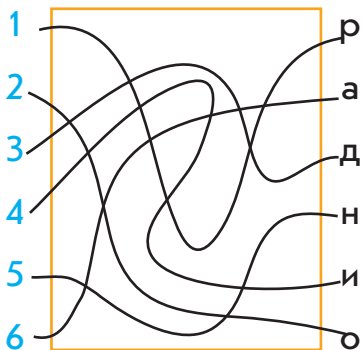
§ 10. Учимся вчитися. Розвиваємо свої здібності

Розвиваємо увагу.

Визначте, які букви відповідають цифрам. (Стежте лише поглядом, водити чимось по лініях не можна.)

Прочитайте зашифровані слова.

Знайди на малюнках 10 відмінностей.

Тепер я знаю, як розвинути свої здібності, — їх потрібно тренувати.

Я прагну розвивати свої здібності.

§ 11. Я — ЛЮДИНА. МОЇ ЗНАННЯ Й МОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Працюючи за підручником у класі та вдома, ти стаєш більш розумною та самостійною людиною. Ти стараєшся. А коли людина старається, у неї рано чи пізно все виходить. І тоді оточуючі кажуть, що до людини прийшов успіх.

Цей урок допоможе тобі зібрати разом твої знання й уміння та оцінити твої досягнення.

Перевір свої знання

1. Що є головним чудом світу?
2. Що відрізняє людину від тварини?
3. Що потрібно для росту й розвитку людини?
4. Як людина досягає успіху? Наведи приклади.
5. Чи варто оцінювати людину тільки за зовнішністю?
6. Як розвивати пам'ять і увагу?

Перевір свої вміння

1. Прочитай оповідання Василя Сухомлинського. Чому батько вважає, що Петрик утратив день?

Втрачений день

В одного батька було троє синів — маленьких хлоп'ят.

— Розкажіть, як ви сьогодні прожили день.

Юрко відповів:

— Я сьогодні посадив дерево.

Батько сказав:

— Ти сьогодні добре прожив день.

Миколка відповів:

— Я сьогодні зайчика намалював.

— Ти теж непогано прожив день, — сказав батько.

Петрик відповів:

— Я сьогодні в м'яча грав... І морозиво з'їв.

— У тебе сьогодні втрачений день, — посмутнів батько.

2. Прочитай текст. Встав пропущене слово. Яка риса характеру людини висміюється в цьому тексті?

Степан у полі пас отару. Нудьга, нема чого робити, то й вигадав дурити людей і закричав: «Рятуйте, вовк!». Люди збіглись, а Степан сміється, бо вовка й близько не було.

Потім угледів той Степан, що справді вовк підкрався до отари, і став гукати: «Вовк, вовк, рятуйте, люди!» А люди кажуть: «Бреше». Тим часом вовк схопив щонайкращу ягничку і без поміхи потяг у ліс. Отак усе бува на світі: хто раз ... , тому вже віри не дають.

3. Знайди на малюнках 10 відмінностей. Які риси характеру притаманні цим дітям?

4. Яку людину називають чесною? Наведи приклади.
5. *Чесність, доброта, щедрість, працьовитість, доброзичливість* — гарні риси характеру людини. Яку з них ти вважаєш найважливішою? Чому? Доведи на прикладах.

§ 12. СІМ'Я. СКЛАД СІМ'Ї

Як ти розумієш прислів'я: «Де одинець — хазяйству кінець, де сім — щастя всім»? Яке слово складається із семи «Я»?

Розгляньте малюнки. Розкажіть, які бувають сім'ї.

Навіщо людині сім'я?

Я хочу дізнатися й зрозуміти, навіщо людині потрібна сім'я.

Ти живеш в оточенні багатьох людей... Але є люди, які мешкають разом із тобою, вони найближчі та найрідніші для тебе. Ці люди подарували тобі життя, вони люблять тебе, піклуються про тебе, виховують, вчать спілкуватися з іншими людьми. Разом із тобою вони складають сім'ю. Сім'я важлива для кожної людини.

Сім'я, або родина, — це група людей, які проживають спільно та мають взаємні права й обов'язки. У сім'ї народжуються й виховуються діти. Кожна сім'я влаштовує своє життя й побут, складає сімейний бюджет. Спілкування між членами сім'ї вчить дитину, як поводитися з іншими людьми. У сім'ї людина знаходить розуміння, любов, повагу, визнання.

Сім'ї бувають різні. Сім'я може складатися з чоловіка й жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, та їхніх дітей (власних або прийомних). Але може трапитися так, що сім'я — це мама й дитина, або тато й дитина, або бабуся, дідусь і їхні онуки. Деякі сім'ї доволі великі — вони складаються з кількох поколінь родичів.

Якщо в тебе є бабуся, дідусь, тітка або дядько, то всі ви складаєте родину. **Родина** — це близькі та далекі родичі разом. Різні покоління твоєї родини, що походять від одного предка, утворюють **рід**. До нього входять, разом із тобою, і твої батьки, і батьки твоїх батьків, і прабабусі та прадідусі, а також усі предки, що жили задовго до них.

У гарній сім'ї завжди є свої традиції. Наприклад, традиція відпочивати разом, або разом святкувати дні народження, або в родинному колі зустрічати Новий рік.

Буває так, що в родині передається від покоління до покоління не тільки якась традиція, але й професія. Родину, яка передає своє діло від батька до сина, від покоління до покоління, називають *династією*.

З листа поета Василя Стуса до сина: «За своєю душею треба стежити так само, як за тілом. Потрібен для душі свій душ, їй теж треба чистити зуби...

Чиста, світла душа — то запорука людського здоров'я. І завжди приємно було згадати все, що ти зробив доброго. Бо тільки добре вводить нас у коло інших людей, робить їх братами, а не просто сусідами. Так само — дбай про своїх друзів. Вони повинні бути чисті, добрі. Інших друзів — не треба. А добрі друзі допомагають рости і ставати кращим. Шукай таких друзів, які могли б нагадувати дедю або маму (обох їх я дуже шаную за людські якості). Ну, ось так, сину. Пиши, як тобі вчиться...

Василь Стус

Обіймаю. Зичу здоров'я, добра».

Чого навчає відомий український поет свого сина?

Знайди в словничку (с. 140–141) слова **сім'я**, **традиції**. Довідайся їхні значення.

Чому так кажуть?

Мій дім — моя фортеця.

Навіщо клад, коли в сім'ї лад.

Поміркуйте, яка поведінка дітей допомагає створити й підтримувати вдома гарний настрій.

Тепер я знаю, що сім'я важлива для кожної людини. Сім'я — це близькі люди, які люблять, розуміють та поважають одне одного, піклуються одне про одного.

Я прагну чесно та добросовісно виконувати свої обов'язки члена сім'ї.

§ 13. ОСНОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ В СІМ'Ї. ШАНОБЛИВЕ СТАВЛЕННЯ ДО СТАРШИХ ТА ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї

Склади зі слів прислів'я. Поясни його значення.

ГІДНА

РОДИНУ,

ХТО

ТОЙ

ШАНУЄ

ЛЮДИНА

Що означає шанувати?

Я хочу дізнатися про те, що означає шанувати
і як я можу шанобливо ставитися до своєї родини.

«Найвища наука життя — мудрість, а найвища мудрість — бути добрим».

Григор Тютюнник

«Є три біди в людини: смерть, старість і погані діти».

Народна мудрість

«Старість неминуча, смерть невблаганна, перед нею не можна зачинити двері свого дому, а від поганих дітей дім можна вберегти, як від вогню. І це залежить не тільки від батька, а й від самих дітей».

Василь Сухомлинський

Ти ростеш у сім'ї. Поряд із тобою — твої рідні. Вони піклуються про тебе, виховують тебе. Ти маєш шанувати цих людей. Шанувати своїх рідних — означає любити їх, бути вдячним їм, оточити їх турботою, бо ти є частиною своєї сім'ї та свого роду. У народі кажуть: «У кожної деревини — свій плід, а в кожній людини — свій рід».

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Протоптали стежку

Уночі була хурделиця. Намело кучугури снігу. Рано-вранці у школу йшло троє дітей — Юрко, Михайлик і Ніна. Всюди коло хат з'явилися люди. Відкидали лопатами сніг, прокладали доріжки.

Ось хатина бабусі Марії. Вона живе одна-однісінька. Зупинились діти біля бабусинового двору. Нікого не видно.

— Як же бабуса до криниці вийде? Снігу ж скільки, — сказав Юрко.

— Давайте протопчемо стежку від хати до криниці! — порадив Михайлик.

Діти ввійшли на бабусине подвір'я. Йшли по глибокому снігу. Від воріт до хати йти було дуже важко. А від хати до воріт — трохи легше.

Пройшли раз, два, три рази. Протоптали стежку від воріт до хати і від хати до криниці.

Спітнілі, стомлені, радісні діти йшли до школи. Вони думали: ось бабуся Марія вийшла з хати... Побачила стежку... Радіє...

Чи може цей вчинок розказати про характери дітей? Як діти ставляться до людей? Хто їх цього навчив?

Прочитайте уривок з вірша Дмитра Чередниченка.

Як ти з матір'ю говориш?

Ти чемний, і простий,
І ніжний, і ласкавий.
В тобі добра
Не ріки — море.
Але дозволь мені почути,
Як ти з матір'ю говориш.
У тебе поклики ясні,
У тебе є мета,
Висока і прозора...
Але дозволь мені почути,
Як ти з матір'ю говориш...

А як ти розмовляєш із мамою?

**Тепер я знаю, що вихована людина завжди шанує своїх рідних: дбає про них, виявляє вдячність, допомагає їм в усьому.
Я прагну шанувати своїх рідних.**

§ 14. ШКОЛА. ІСТОРІЯ РІДНОЇ ШКОЛИ. ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ

«Розшифруй» запис: читай через клітинку у прямому і зворотному напрямку. Поясни прислів'я.

здо	ро	бу	не	деш	хто	ос	ні	ві	дрим	ту	му	
по	ся	ба	вчив	чиш	на	біль	а	ше	ся	сві	див	ту

Де діти навчаються? Чому потрібно вчитися? Як довго людина вчиться?

Я хочу дізнатися історію походження школи.

Люди починають учитися з моменту народження, і їхнє навчання триває все життя.

Тебе багато чого можуть навчити батьки, але не всього. Тому ти ходиш до школи. У школі тобі дають основні знання, необхідні в житті. Навчають читати, писати, лічити, розв'язувати задачі.

Багато років тому шкіл не було. Хлопчики навчалися ремесла своїх батьків, а дівчатка вчилися у своїх матерів господарювати вдома. Перші школи виникли в Давній Греції та Давньому Єгипті. Великий грецький мислитель Платон був першим учителем, який відкрив школу. Він назвав її *академією*. Пізніше Арістотель створив свою школу, назвавши її *ліцеєм*. Але це були школи, зовсім не схожі на твою. Наприклад, учитель міг просто говорити з учнями, гуляючи по саду або парку. Пізніше в школах стали навчати військової справи, боротьби, мов, лічби. У школах Давнього Риму діти вчилися писати на воскових табличках та користуватися рахівницями для розв'язування задач. З появою великих міст і розвитком техніки знадобилося багато освічених людей. Тоді й збільшилася кількість шкіл.

У Київській Русі перші школи відкрив князь Володимир Мономах. До них приймали тільки хлопчиків. Їх навчали граматики, математики, астрономії, музики та *риторики* — мистецтва правильно й красиво говорити. Випускники цих шкіл ставали впливовими людьми, державними діячами.

§ 14. Школа. Історія рідної школи. Збереження традицій

У наш час школи є в усіх країнах світу. Діти навчаються в них декілька років. Випускники шкіл можуть продовжувати навчання за обраною спеціальністю.

Сучасна школа — це навчальний заклад, у якому діти здобувають освіту. А ще — це великий дружний колектив учителів і учнів. У кожній школи є своя історія і свої традиції. А є загальношкільні традиції, як, наприклад, Свято першого дзвоника.

Розгляньте таблицю. Скільки років навчаються школярі Англії, Франції та Німеччини? Коли в цих країнах починається навчальний рік?

Країна	Англія	Франція	Німеччина
Державна мова	Англійська	Французька	Німецька
Початок навчання	У вересні	У вересні	У вересні
Завершення навчання	У червні	У червні	У липні
Скільки років навчаються	11 років	13 років	12 років

Ознайомся з думками учнів про школу. Які з них ти поділяєш?

«Я дуже люблю нашу школу. За що? Не знаю. Хіба знають «за що», коли люблять? Мені тут просто добре, мені хочеться сюди приходити. Тут завжди цікаво. Кожний день — свято! Найкращі друзі — це шкільні друзі!»

«Школа навчає нас багатьох речей. І не тільки читання, письма та лічби, але й дружби, взаємодопомоги, терпіння, творчості. Школа навчає нас бути відповідальними, розуміти й поважати одне одного. Яким би нелегким не здавалося шкільне життя, воно все одно найкраще!»

«У школі ми вчимося головного — бути порядними, чесними, добрими та чуйними. Яким ти будеш у шкільні роки, таким і станеш у подальшому житті».

«У школі ми вчимося не тільки писати, читати, лічити. Ми навчаємося жити».

Що ти знаєш про історію й традиції рідної школи?

Підготуйте повідомлення «Моя школа». Користуйтеся пам'яткою.

Пам'ятка «Як складати повідомлення»

- Подумай, де знайти матеріал для повідомлення. Джерела знань, які тобі допоможуть: енциклопедії, довідники, книги, навчальні фільми, люди-спеціалісти, власні спостереження.
- Поміркуй, як зберігатимеш дібраний матеріал. Ти можеш складати дібране в папки та конверти, робити записи в зошиті.
- Збирай матеріал за планом. Подумай, про що треба сказати спочатку, про що розповісти потім, як закінчити повідомлення.
- Запитай у вчителя, як оформити готовий матеріал. Для цього існують певні правила (оформлення має бути акуратним!).
- Роби текст повідомлення зрозумілим для себе, тоді він буде зрозумілий іншим.
- Перед виступом у класі потренуйся вдома.
- *Пам'ятай:*
Краще не читати повідомлення, а розповідати. Захопити своїх слухачів можна жвавою й цікавою розповіддю.
Треба діяти, не боячись помилок! І працювати слід старанно!

Тепер я знаю, що кожна дитина має право навчатись у школі. Я знаю історію та традиції рідної школи.

Я прагну зберігати традиції моєї школи й бути старанним учнем.

§ 15. ЛЮДСЬКІ ЧЕСНОТИ

Прочитай слова й добери до них антоніми.

Працьовитість, чуйність, щедрість, чемність,
смівливість, відповідальність.

Що називають цими словами?

Доберіть до кожного малюнка прислів'я. Оцініть
учинки дітей.

Скупий складає, а щедрий споживає.

Землю сонце красить, а людину — праця.

Чия відвага, того й перевага.

Як боїшся — не роби, а зробив — не бійся.

До щедрого все повертається.

**Я хочу дізнатися про те, які риси характеру
належать до людських чеснот.**

Чеснотами називають гарні риси характеру. Відомо, що характер людини розкривається у її вчинках. Учинок — це те, як людина діє, яку справу вона робить — добру, або погану, або безглузду. Зазвичай людина намагається робити добрі вчинки, але інколи поводить себе негідно.

Учинки людини викликають різне ставлення інших людей до неї. Коли людина вчиняє добре, люди ставляться до неї приязно та шанобливо, і навпаки.

Якщо ти хочеш, щоб люди були до тебе доброзичливі, поведься з ними так само. Завжди дій за золотим правилом: «Чого сам собі не зичиш, того й іншому не бажай» або «Чини з іншими так, як ти бажаєш, щоб чинили з тобою», «Не роби іншому того, чого не хочеш, щоб зробили тобі».

Які риси характеру є чеснотами? Український народ завжди вважав, що це працьовитість, доброзичливість, чуйність, щедрість, чемність, сміливість, відповідальність.

Проте в характері людини можуть бути й **вади**. Наприклад, жадібність, заздрість, пихатість, брехливість. Вади людини теж визначаються за її вчинками. Вони відштовхують інших людей, роблять людину самотньою.

Не буває так, що в людини є тільки чесноти і немає вад, або, навпаки, є виключно вади і зовсім немає чеснот. Важливо, щоб людина думала про свої вчинки та їхні наслідки. Щоразу, коли

ти вибираєш, як учинити, ти вибираєш, яким бути. Пам'ятай про наслідки.

Оцініть учинки дітей. Про які чесноти вони свідчать?

Прочитайте оповідання Олени Харченко.

Чому Вовчик улітку не нудьгував?

Приїхав Вовчик на літо до бабусі й дідуся погостювати. Бабуся й дідусь онука дуже чекали. До його приїзду дідусь змайстрував у дворі гойдалку, а бабуся напекла смачних пиріжків. Вовчик бабусю й дідуся обійняв, поцілував. Поїв смачних пиріжків, розповів про своє життя й пішов у двір гуляти.

Покатався Вовчик на гойдалці й занудився.

— Чого засумував, онучку? — запитав у Вовчика дідусь.

— Та нудно мені, — відповів хлопчик.

— Розумію, — похитав головою дідусь.

— А тобі, дідуню, не нудно? — поцікавився Вовчик. — Адже ти цілий день сидиш удома, нікуди не ходиш.

— Так я й не сиджу, — з посмішкою відповів дідусь. — Є у мене один секрет, що нудьги допомагає позбутися.

— Дідуню, відкрий мені секрет, — попросив Вовчик.

— Ну добре, — погодився дідусь, — тільки ти спочатку піди з колодязя води наноси.

Наносив Вовчик води з колодязя, потім допоміг дідові дрова скласти, потім город поливав...

Так і не помітив Вовчик, як день минув.

Сіли бабуся, дідусь і Вовчик вечеряти.

— Ну що, онучок, секрет від нудьги розповідати? — з посмішкою запитав дідусь.

— Спасибі, дідуню. Я й сам зрозумів, що кращий засіб від нудьги — це яка-небудь корисна справа.

Більше цього літа Вовчик ніколи не нудьгував.

Оціни вчинки дітей із прочитаних творів. Про які чесноти й вади вони свідчать?

Прочитайте притчу геніального італійського вченого й митця Леонардо да Вінчі. Оцініть вчинки хлопчика. Про які вади вони свідчать?

Язык і зуби

Жив на світі хлопчик, який страждав на серйозну хворобу, — він був страшенно балакучий.

— От нападсть цей язык, — бурчали зуби. — Коли вже він заспокоїться й помовчить хоч трохи?

— І що вам за діло до мене? — зухвало відповідав язык. — Я нікому не дозволю втручатися в мої справи, а тим паче давати дурні поради!

І хлопчик продовжував базікати до діла й без діла...

Та якось балакун так захопився, що дозволив языку сказати брехню. От тоді вже зуби не витримали — вони зімкнулися й боляче прикусили брехунця...

Вважається, що день пройшов марно, якщо людина не зробила доброї справи. Поміркуй, яку добру справу ти зробив сьогодні.

Тепер я знаю, що людські чесноти — це гарні риси характеру.

Я прагну робити добрі справи й розвивати свої чесноти.

§ 16. ДРУЖНІ СТОСУНКИ

Хто такий справжній друг?

«Справжній друг — це той, хто ніколи тебе не обманує і не пожалкує поділитися всім, що має сам».

«Справжній друг — це той, з ким завжди цікаво й ніколи не нудно».

«Справжній друг — це той, хто захистить тебе від кривдника, хто нікому не викаже твоїх таємниць».

«Справжній друг — це той, хто не сміятиметься з твоєї помилки або невдачі».

З якими думками про друга ти погоджуєшся?

Я хочу дізнатися, що означає бути справжнім другом.

Друзями називають тих людей, яких пов'язує дружба. **Дружба** — це довірчі, щирі стосунки між людьми. Такі стосунки ґрунтуються на взаємних симпатіях, спільних зацікавленнях і захопленнях. Друзі обов'язково поважають і розуміють одне одного. Вони завжди поруч —

і в радощах, і в негараздах. У справжніх друзів багато спільного. Разом вони можуть більше, ніж кожен поодиноці.

Мудрі люди кажуть, що справжніх друзів не буває багато. Мабуть, вони праві. У тебе можуть бути приятелі, товариші, однокласники, з якими тобі приємно спілкуватися. Але не всім ти зможеш розказати свої таємниці, не з усіма поділишся своїми мріями й бажаннями, не від усіх зможеш сподіватися на підтримку. Саме друг здатний на це.

Прочитайте притчу Леонардо да Вінчі.

Висунувши голову з гнізда, орленя побачило багато птахів, що літали внизу серед скель.

— Мамо, що це за птахи? — спитало воно.

— Наші друзі, — відповіла орлиця синові. — Орел живе на самоті — така вже його доля. Але й він часом потребує оточення. Інакше який же він цар птахів? Усі, кого ти бачиш унизу, — наші вірні друзі.

§ 16. Дружні стосунки

Задоволене маминим поясненням орленя продовжило з цікавістю спостерігати за польотом птахів, вважаючи їх віднині своїми вірними друзями. Раптом воно закричало:

— Ой-ой, вони вкрали в нас їжу!

— Заспокойся, синку! Вони нічого в нас не крали. Я сама їх пригостила. Запам'ятай раз і на завжди, що я тобі зараз скажу! Яким би голодним не був орел, він неодмінно має поділитися частиною своєї здобичі із птахами, що живуть по сусідству. На такій висоті вони не в змозі знайти собі їжу, і їм слід допомагати.

Кожен, хто сподівається знайти вірних друзів, має бути добрим і чуйним, проявляючи увагу до чужих потреб. Щиру приязнь і повагу здобувають не силою, а великодушністю й готовністю поділитися з нужденним останнім шматком.

Яким має бути той, хто хоче знайти вірних друзів?

Доберіть до кожного прислів'я власний приклад.

- Людина без друзів — що дерево без коріння.
- Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
- Дружба родиться в біді, а гартується в труді.
- Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш.

Якщо хочеш бути справжнім другом, дотримуйся таких правил:

- Цінуй свого друга, стався з повагою до його думок і почуттів.
- Пам'ятай, що у твого друга є свої погляди на життя, тому приймай його таким, який він є. Поважай його погляди, навіть якщо вони не збігаються з твоїми.
- Будь самим собою, умій ввічливо, але твердо обстоювати свої погляди.
- Якщо твій друг помиляється — не бійся сказати йому про це (але роби зауваження грічно). Справжній друг завжди дослухається до твоєї думки й буде вдячний за підказку.
- Будь ввічливим зі своїми друзями.

**Тепер я знаю, що таке справжній друг.
Я прагну бути справжнім другом.**

§ 17. СПІВПРАЦЯ. ПРАВИЛА ДРУЖНОЇ РОБОТИ

Що ти скажеш про цей стадіон? Чи могла його побудувати одна людина?

Хто з цих дітей не впорався зі спільною роботою?
Що їм завадило?

Я хочу дізнатися, що потрібно вміти для успішного виконання спільної роботи.

Коли люди працюють разом, їх об'єднують спільна робота, спільний інтерес і спільна мета. Щоб успішно виконати спільну роботу, слід дотримуватись єдиних правил. Їх виробляють для того, щоб домовитися, як працювати.

На уроках вам часто доводиться працювати в групах, а значить, і користуватися правилами спільної роботи.

Правила роботи в групі

- Говоримо ввічливо, звертаємось до співрозмовників на ім'я.
- Говоримо по черзі, не перериваючи одне одного.
- Уважно слухаємо своїх товаришів.
- Чітко висловлюємо свою думку.
- Поважаємо думку співрозмовників.
- Сперечаємось без крику й образливих слів.

Порівняйте ці правила з тими, що діють у вашому класі.

§ 17. Співпраця. Правила дружної роботи

Доповніть речення, використавши слова-підказки.

У групі проходить обговорення.

 може висловити свою думку.

 говорить, а слухають.

 версію обговорюємо в групі.

У групі узгоджуємо рішення.

Представник групи узгоджене рішення перед класом.

Закінчіть речення.

Спільну роботу буде виконано, якщо ми...

Спільну роботу не буде виконано, якщо ми...

Чи вмієш ти працювати в групі? Спробуй до кожного твердження додати слово **Я**. Якщо твердження правдиве — ти молодець. Ти вмієш працювати в групі. Якщо ні — подумай, чого тобі потрібно навчитися.

- Розумію, навіщо ми працюємо разом.
- Умію виконувати свої обов'язки в групі.
- Умію слухати своїх товаришів не перериваючи.
- Умію ділитися зі своїми товаришами тим, що потрібне для спільної роботи.
- Висловлюю свою думку під час обговорення.
- Умію розповісти всьому класу про виконане в групі завдання.
- Активно працюю в групі.
- Дружу із ввічливими словами.
- Умію домовлятися.
- Умію поступатися, коли інший правий.

Закінчіть речення.

Я вмію працювати в групі, якщо я...

Я не вмію працювати в групі, якщо я...

Тепер я знаю, що правила спільної роботи дуже важливі. Якщо їх дотримуватись, то робота буде успішною.

Я прагну дотримуватися правил спільної роботи.

§ 18. ПРАВИЛА КУЛЬТУРНОЇ ПОВЕДІНКИ

Чи потрібні правила поведінки за столом? Чому?

Чи потрібні правила поведінки в музеї? Чому?

Я хочу дізнатися про правила культурної поведінки.

Ти вже знаєш, що всі люди різні — і за зовнішністю, і за характером, і за способом життя, і за звичками. Однак усі вони належать до однієї великої спільноти — *людського суспільства*. Для того щоб життя в суспільстві було безпечним і зручним, люди склали **правила культурної поведінки**. Серед них є *правила поведінки в громадських місцях*.

Музей — це заклад культури, працівники якого збирають, вивчають, зберігають і показують витвори мистецтва або предмети, що розповідають про минуле, природу та життя людей. Усі музеї є результатом спільної праці багатьох людей. Треба поважати цю працю, дотримуючись правил поведінки в музеях. У кожному музеї свої правила. Про них нагадують екскурсоводи й попереджають спеціальні знаки.

Правила поведінки в музеї

- Уважно слухай екскурсовода. Став запитання під час паузи.
- Слідуй за екскурсоводом, ходи тихо, розмовляй упівголоса.
- Тримайся від експонатів на відстані, не торкайся їх руками.
- Якщо в музеї є спеціальні правила (наприклад, можна торкатися експонатів), то екскурсовод неодмінно сповістить про це.

Із власного досвіду тобі вже відомо, що **бібліотека** — це сховище книжок. У бібліотеці зібрані найрізноманітніші книжки: твори письменників і поетів, книжки про тварин і рослини, про різні країни й людей, які в них живуть... Книжку можна взяти додому, а можна почитати в залі, яка так і називається — читальна.

У великих бібліотеках є спеціальне книго-сховище, де зберігаються книги, у тому числі й рідкісні.

Правила поведінки в бібліотеці

- Дбай про книгу, якою користуєшся: бери книгу чистими руками, обережно перегортай сторінки, не перегинай обкладинку (палітурку).
- Користуйся закладками.
- Не пиши й не малюй на сторінках книги.
- Вчасно повертай книги в бібліотеку.
- У читальній залі поведься тихо, не заважай іншим читачам.

Про які правила поведінки в бібліотеці розповідають ці знаки? Чому треба дотримуватися цих правил? До яких наслідків призведе порушення правил поведінки в бібліотеці?

Тепер я знаю правила культурної поведінки в музеї та бібліотеці.

Я прагну дотримуватися цих правил.

§ 19. Я ВИВЧАЮ ПРАВИЛА КУЛЬТУРНОЇ ПОВЕДІНКИ

Які правила культурної поведінки порушують діти?

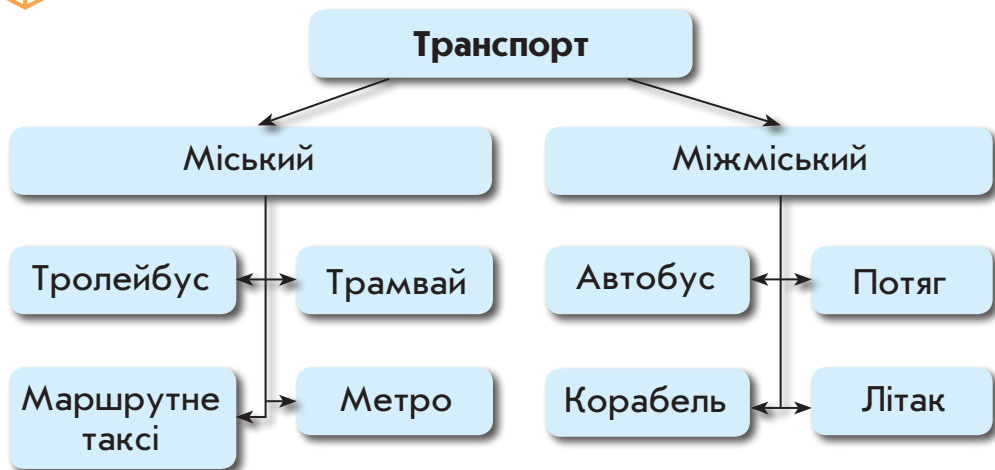

До яких наслідків може призвести порушення правил культурної поведінки?

Я хочу вивчити правила культурної поведінки в громадських місцях.

Розгляньте схему. Розкажіть про види транспорту.

Правила поведінки в міському транспорті

- Заходь до салону тільки тоді, коли вийдуть усі бажаючі.
- Не стій у дверях, проходь далі по салону.
- Пропускай уперед людей похилого віку, інвалідів, пасажирів з маленькими дітьми.
- Поступайся місцем пасажирам, яким важко стояти (літнім, хворим людям, маленьким дітям).

§ 19. Я вивчаю правила культурної поведінки

Правила поведінки в міжміському транспорті

- Пам'ятай про час відправлення транспорту й не запізнюйся на станцію (у порт, аеропорт).
- Увійшовши до купе потяга або каюти корабля, привітайся з іншими пасажирами.
- Не порушуй спокій пасажирів.
- Дотримуйся правил безпеки в усіх видах транспорту.

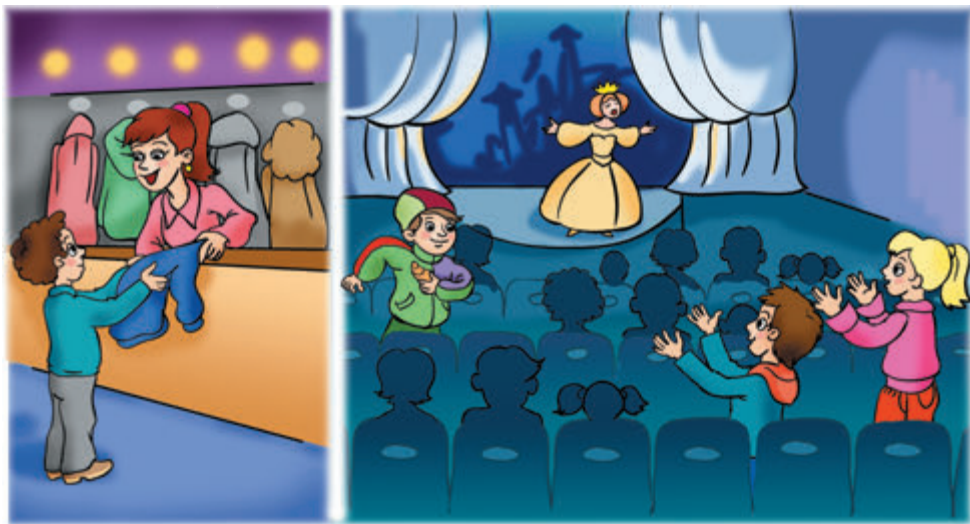
Хто з цих дітей дотримується правил поведінки в транспорті?

Правила поведінки в театрі, на концерті

- Приходь до театру (концертної зали) вчасно.
- Не принось до глядацької зали цукерки, тістечка, морозиво, насіння, горішки тощо.
- Виставу (концерт) дивись і слухай уважно.
- Стався з повагою до виконавців, акторів та глядачів.
- Якщо вистава тобі сподобалась, подякуй акторам оплесками.
- Не виходь із зали до закінчення вистави.
- У театрі (на концерті) тримай мобільний телефон вимкненим.

Тепер я знаю правила поведінки в громадських місцях.

Я прагну виконувати ці правила.

§ 20. Я В СУСПІЛЬСТВІ

Розглянь малюнки. Ким є діти в різних ситуаціях?

Що таке суспільство?

Я хочу дізнатися про правила існування людей у суспільстві.

Люди живуть у світі не відокремлено. Кожна людина існує не сама по собі, а належить до якоїсь групи або спільноти людей. Наприклад, у сім'ї ти — один з її членів, у державі ти — один із громадян, у школі — один із учнів, у театрі — один із глядачів, в автобусі — один із пасажирів. Усі спільноти разом називаються **суспільством**.

Саме в суспільстві ти народжуєшся, навчаєшся, розвиваєшся, працюєш. Без нього ти взагалі не можеш стати людиною.

Ти — неповторна людина. І оточують тебе такі ж неповторні люди. На це треба зважати.

Якщо ми живемо, працюємо, навчаємось разом, то нам потрібно вміти домовлятися. Кожна культурна людина терпима до інших думок, поглядів, традицій. Вона не висміює звичаї й особливості життя іншої людини, не схожої на неї.

Культурна людина поважає право інших бути не такими, як вона. Це називається **толерантністю**.

Для того щоб співіснувати в суспільстві мирно й щасливо, існує багато правил. Ти вже знаєш одне з них — золоте правило спілкування: «Чого сам собі не зичиш, того й іншому не бажай». Також ти знаєш правила поведінки в громадських місцях. Але є й інші правила, вироблені суспільством.

Прочитайте й обміркуйте.

Оксана збирала наліпки із зображенням кошенят. В однокласниці Іри вона побачила наліпки, яких у неї ще не було. Під час перерви дівчинка потайки дістала з Іринового портфеля новенькі наліпки. Аж раптом до класу увійшла вчителька. Побачивши все, вона сказала: «Тобі має бути соромно!»

Чим, на вашу думку, закінчилася ця історія? Яке правило порушила Оксана?

Запам'ятай три «Не можна»

- Не можна брати чуже без дозволу.
- Не можна ображати інших.
- Не можна руйнувати створене іншими.

Знайди в словничку (с.140–141) слово **толерантність**. Довідайся його значення.

Спробуй до кожного твердження додати слово **Я**. Якщо твердження правдиве — ти молодець. Ти — толерантна людина. Якщо ні — подумай, чого тобі потрібно навчитися.

- Пам'ятаю, що всі люди різні — не кращі й не гірші, а просто різні.
- Сприймаю людей такими, якими вони є, не намагаюся змінити в них те, що мені не подобається.
- У кожній людині ціную особистість, поважаю її думки та почуття, незалежно від того, збігаються вони з моїми чи ні.
- Залишаюся собою за будь-яких обставин.

Чи погоджуєшся ти з цими думками?

«Я не люблю ніякого дару, якщо він не пов'язаний з любов'ю і доброзичливістю».

Григорій Сковорода

«Єдина справжня розкіш — це розкіш людського спілкування».

Антуан де Сент-Екзюпері

Тепер я знаю, що в суспільстві існують певні правила стосунків між людьми, знаю, що таке толерантність і яку людину вважають толерантною. Я прагну бути толерантною людиною, вивчати правила взаємин між людьми й дотримуватись їх.

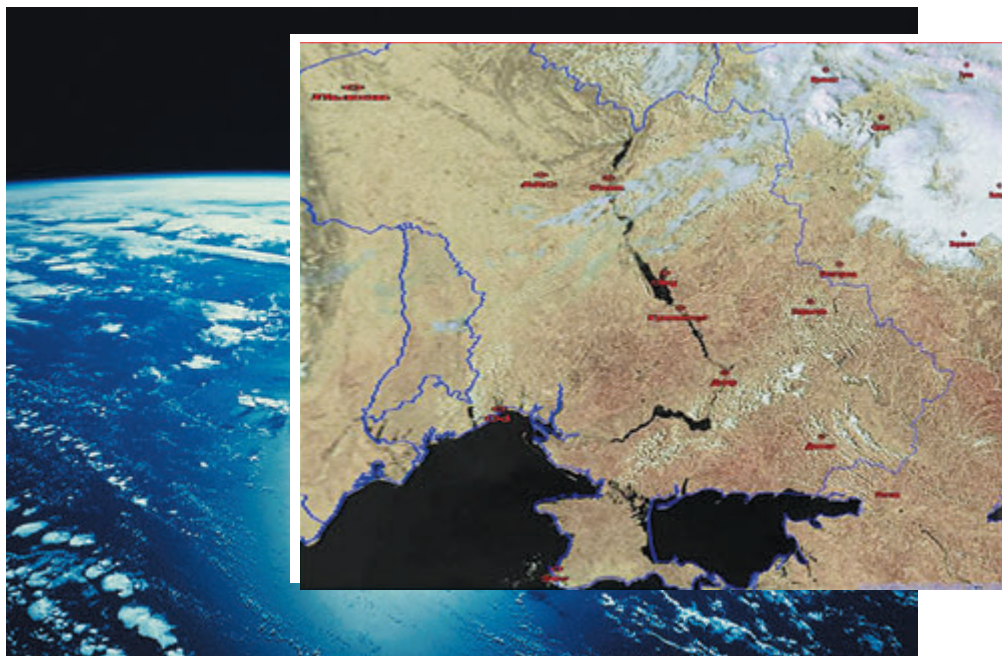

§ 21. УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

Прочитай рядки з вірша Василя Симоненка. Як ти розумієш ці слова?

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Що ти знаєш про свою Батьківщину? Назви свою космічну адресу.

**Я хочу дізнатися про свою Батьківщину
як державу.**

Україна

На білому світі є різні країни,
А в них — і ліси, і лани...
Та тільки одна на землі Україна,
А ми — її доньки й сини.
Усюди є небо, і зорі скрізь сяють,
І квіти усюди ростуть...
Та тільки одну Батьківщину я маю,
Її Україною звать.
Моя Україно, тебе я кохаю —
Тут дім мій, тут друзі живуть.
Тут мовою рідною пісня лунає
І мальви по селах цвітуть.

Валентина Новомирова

Ти вже знаєш, що живеш у країні, яка називається **Україною**, і належиш до **українського народу**. Країну з політичною владою в суспільстві називають **державою**. Україна також є державою. Їй належить певна територія. Люди, які постійно проживають на цій території, є **громадянами України**. Громадяни мають свої права й обов'язки.

Життя в державі влаштоване за правилами — законами. **Закон** — це головне й обов'язкове правило для всіх громадян країни. Основним законом нашої держави є **Конституція**. У Конституції записано, що *Україна є суверенна і незалежна держава*.

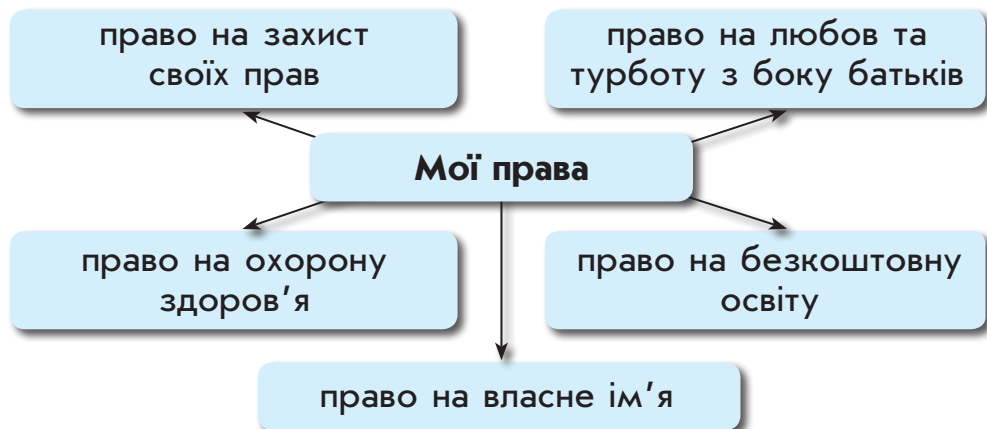
Головою нашої держави є **Президент України**. Він гарант додержання Конституції України, прав людини.

Єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ обирає народних депутатів до **Верховної Ради України**. Верховна Рада приймає закони. А **Кабінет Міністрів України** забезпечує їх виконання.

Для того щоб у країні був лад, громадяни повинні виконувати прийняті закони. Хто порушує закони, відповідає за це. Кожний громадянин має право звернутися до суду, який допомагає вирішувати спірні питання. Суд захищає права та свободи людини й громадянина.

Що ти знаєш про свої права?

Я маю право

Я — українець. Є у мене право на рідну мову та свою державу, на гордий прапор золотисто-синій, на щастя жити у такій країні.

Я — українець. Право знати маю про тих, кого героями вважаю, що людство рятували від руїни, — синів і дочок, гідних України.

Леся Вознюк

Тепер я знаю, що Україна є незалежною державою, а я — її громадянин.

Я прагну бути гідним громадянином своєї держави.

§ 22. СИМВОЛИ УКРАЇНИ ЯК ДЕРЖАВИ

Що ти знаєш про символи України як держави?

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України. Державною мовою в Україні є українська мова. Столицею України є місто Київ.

Я хочу докладніше дізнатися про державні символи України.

Державний прапор — це офіційна емблема держави, що символізує її незалежність. Прапор піднімається під час урочистих подій. При цьому звучить Державний Гімн країни, присутні встають обличчям до прапора.

Порівняйте українські прапори різних часів.

Полковий прапор козаків

Національний прапор українців
(1848 рік)

Військово-морський прапор
України (січень 1918 року)

Державний Прапор України

Державний гімн — це найголовніша пісня країни, яка виконується під час проведення офіційних та урочистих заходів, державних і національних свят. Під час звучання гімну присутні встають, слухають мелодію й співають.

§ 22. Символи України як держави

Михайло Вербицький,
автор музики гімну України

Павло Чубинський,
автор слів гімну України

Державний герб — це символ влади, емблема держави. Герб зображується на прапорах, грошових знаках, печатках, офіційних документах.

Порівняйте Малий герб України з гербами Київських князів Володимира і Ярослава.

Малий герб
України

Тризуб князя
Володимира Великого

Тризуб князя
Ярослава Мудрого

Разом зі своїми товаришами знайди відповідь на запитання «Як виник герб України?». Ти станеш учасником команди, яка буде працювати над проектом. Кожен учасник команди повинен знати й виконувати правила роботи в групі (с. 67).

Проект — це пошук відповідей на такі запитання: «Що шукати?» «Навіщо шукати?» «Як шукати?» «Де шукати?» «Як оформити результати?». Результатом вашого спільного пошуку в даному проекті має бути повідомлення або класна газета.

Правила успішної роботи над проектом

- Працюємо разом на спільний результат.
- Допмагаємо одне одному цікавими ідеями та іншим.
- Кожен учасник групи активно працює й висловлює свої думки.
- Кожен з учасників є відповідним за результат спільної роботи.

План роботи над проектом

1. Визначаємо, скільки часу маємо на виконання проекту.
2. Обираємо дії, які потрібно зробити, визначаємо порядок їх виконання: знайти інформацію в бібліотеці або в мережі Інтернет, підібрати фотографії, репродукції, виконати малюнки, порівняти результати пошуків у групі, відібрати головне, оформити результати (текст повідомлення, газета), підготувати презентацію проекту, підготувати й провести захист проекту.

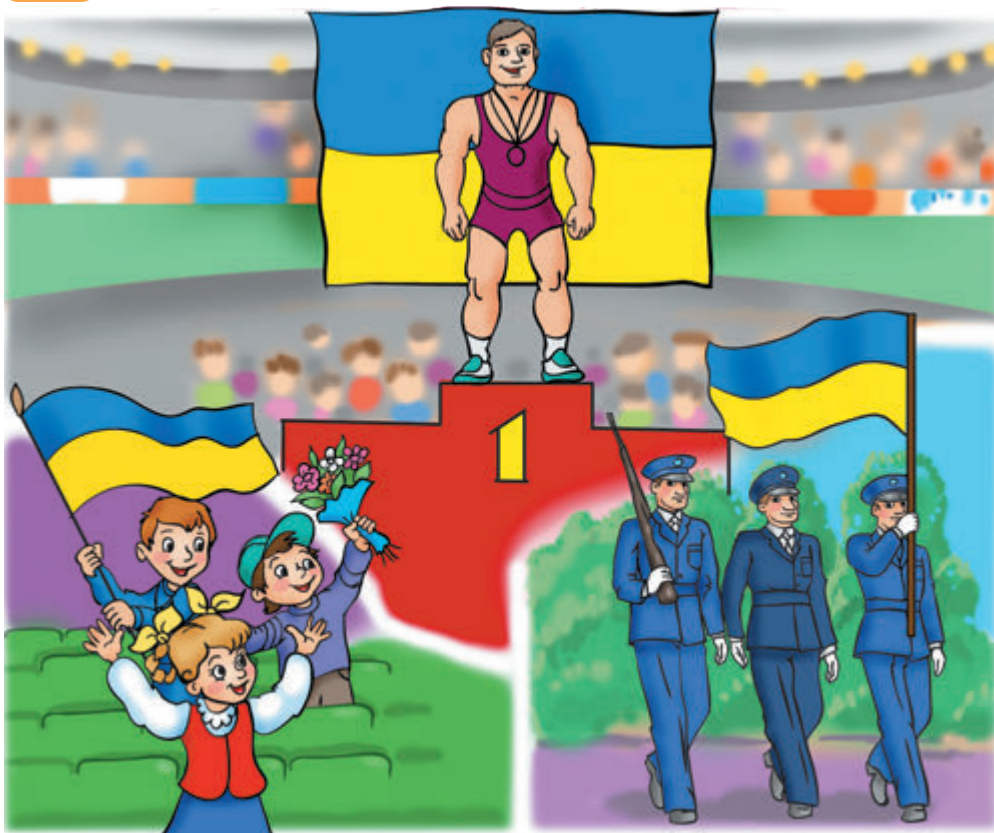
**Тепер я знаю про державні символи України.
Я прагну ставитися з пошаною до державних символів України.**

§ 23. ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ. ПРАВА Й ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Що означає бути громадянином і патріотом?

Що об'єднує за змістом ці малюнки?

Я хочу дізнатися, що означає бути громадянином і патріотом.

Громадянин — це людина, яка постійно мешкає на території держави. Ти мешкаєш в Україні, тому ти — громадянин України.

Україна — соціальна держава. У ній людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це означає, що людина є цінністю не тільки для себе самої, а й для всього суспільства. Не існує жодної іншої цінності, заради якої можна було б пожертвувати людиною.

Людей, які люблять свою батьківщину, віддані своєму народові, називають **патріотами**. Патріотизм — це гордість за ті досягнення й культуру, які має твоя країна. У важкі часи патріот готовий підкорити свої інтереси інтересам країни. Він буде захищати свою батьківщину та свій народ.

У кожного громадянина України є певні права й обов'язки. Загалом не буває прав без обов'язків або обов'язків без прав.

Права громадянина України

Громадянин України має права:

- на життя та його захист
- на повагу до гідності
- на свободу та особисту недоторканність
- на працю
- на житло
- на охорону здоров'я
- на освіту
- на свободу творчості

Обов'язки громадянина України

Громадянин України має обов'язки:

- не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей
- захищати свою Вітчизну
- шанувати державні символи
- не завдавати шкоди природі та культурній спадщині країни
- дотримуватися Конституції України

Розкажіть про права й обов'язки громадянина України.

Які обов'язки не виконує цей громадянин України?

Якими правами громадян України користуєтесь ти і твоя родина?

**Тепер я знаю, хто такий громадянин і патріот.
Я прагну користуватися правами й виконувати
обов'язки громадянина України.**

§ 24. СВЯТА МОЄЇ БАТЬКІВЩИНИ

Які свята відзначає ваша сім'я?

Назвіть зображені на малюнках свята. Чи святкують їх у вашій родині?

Я хочу дізнатися, які свята є у моїй країні.

У кожній країні є традиційні свята, є вони й в Україні. Усі свята можна поділити на *державні* й *народні*.

Державні свята встановлює держава. Головне державне свято нашої країни — **День Незалежності України**, яке відзначається щороку **24 серпня**.

28 червня 1996 року Верховна Рада ухвалила Конституцію України. Відтоді ми відзначаємо цей день як державне свято.

Є **День Державного Прапора України**, який відзначається щорічно **23 серпня**.

Ти вже знаєш, що **1 вересня** — **День знань**. Для першокласників це «Свято Першого дзвоника», для решти учнів — початок нового навчального року.

Новий рік — найпоширеніше у світі свято. Його відзначають багато народів відповідно до прийнятого календаря. Свято настає в момент переходу останнього дня року в перший день наступного року.

Різдво Христове — велике християнське свято, день народження Ісуса Христа.

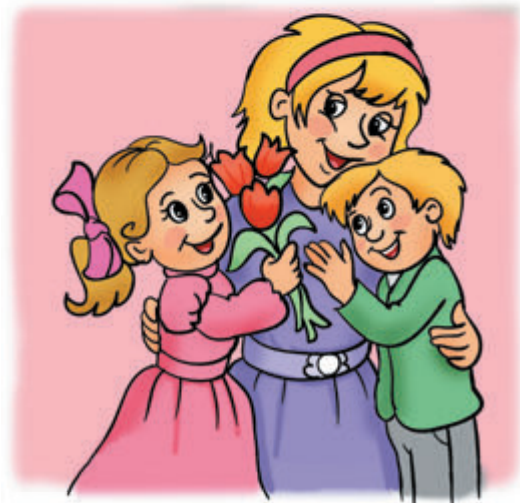
Великдень — день, у який християни святкують Воскресіння Ісуса Христа.

В Україні є також чимало професійних свят. Наприклад, **День учителя**, **День шахтаря**, **День залізничника** та інші.

Культурна та вихована людина завжди вітає зі святами близьких людей.

Про які свята нагадують малюнки? Хто в ці дні приймає вітання?

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **свято**.
Довідайся його значення.

Прочитайте вірш Миколи Сингаївського.

Вишиванка

Ми своїми вправними руками
Вишивали рушничок для мами,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.
Є на ньому півники святкові,
Є на ньому квіти малинові,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.
Синя нитка — птиці прилітають.
А червона — квіти зацвітають,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.
Листя вишиваємо ласкаве,
Щоб на свято маму привітати,
Нашу радість їй подарувати.

Коли в Україні відзначають День матері? А коли відзначають День людей похилого віку, День шахтаря, День захисника Вітчизни? Чому виникли ці свята? Чи можеш ти сам запропонувати свято, яке буде відзначати вся Україна?

**Тепер я знаю, що в моїй країні є багато свят.
Я прагну бути чуйною та культурною людиною,
вітати оточуючих зі святами.**

§ 25. ПРАВОПОРУШЕННЯ

Які правила порушують діти? До яких наслідків це може призвести?

Я хочу дізнатися, що є правопорушенням та які бувають наслідки правопорушень.

§ 25. Правопорушення

Перед тим, як здійснити якийсь учинок, ти, напевно, запитуєш себе, чи можна так робити? Вагаючись, ти пригадуєш, чого тебе вчили, співвідносиш свої дії з правилами поведінки в суспільстві. У тебе є два шляхи: виконувати ці правила або порушувати їх. Опинившись перед вибором, ти прислухаєшся до свого внутрішнього голосу — совісті.

Пам'ятай: *обираючи вчинок, ти обираєш і наслідки, до яких він призводить.*

Усі знають, що не можна битися, брехати, брати чужі речі, кривдити інших людей. Проте одні дотримуються цих правил, а інші — ні. Тобто хтось дослухається до своєї совісті, а хтось вирішив її не слухати.

Розгляньмо приклад. Якийсь хлопчик звик битися й не хоче виправлятися. Такий забіяка має бути готовий до неприємних наслідків. Або його провчить хтось сильніший, або будуть уникати більш слабкі. Крім того, у бійці він може покалічити людину, а за це йому доведеться відповідати. У даному випадку хлопчик вчиняє **правопорушення** — тобто порушення правил. Кожне суспільство встановлює свої закони для громадян. І своєю поведінкою хлопець-забіяка порушує закони України. Він не виконує свої обов'язки громадянина: «Не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей», а також порушує права іншої людини: «Кожна людина має право на захист честі й гідності».

Якщо людина порушує закони держави, то її карають. Як саме — визначає суд.

Більшість людей не порушують закони, і зовсім не тому, що бояться покарання. Від негідних учинків їх застерігає внутрішній голос — совість. Вони знають, що душевний спокій і лад із самим собою — найголовніше.

Коли тобі пропонують зробити щось протиправне, умій відмовитися! Нікому не дозволено примушувати тебе порушувати закон.

Розгляньте малюнки. Чому хлопчик каже «Ні»?

§ 25. Правопорушення

«Зрячу, духовну частину людини називають совістю. Ця духовна частина людини, совість, діє так само, як стрілка компаса. Стрілка компаса рухається з місця лише тоді, коли той, хто несе її, сходить з того шляху, який вона вказує. Так само і з совістю: вона мовчить, поки людина робить те, що повинна. Та варто людині зійти зі справжнього шляху — і совість показує людині, куди і наскільки вона збилася...»

Григорій Сковорода

Знайди в словничку (с. 140–141) слово **правопорушення**. Довідайся його значення.

Розгляньте малюнки. Які права людини порушують діти?

Тепер я знаю, що правопорушення — це вчинки, які завдають шкоди іншим людям.

§ 26. «ЩО БУДЕ, ЯКЩО ...» ДУМАЮ ПРО НАСЛІДКИ

ЩО БУДЕ? ...Якщо ти спишеш у товариша контрольну роботу й отримаєш за неї високу оцінку? До яких наслідків це може призвести?

...Якщо ти візьмеш без дозволу з портфеля однокласника іграшку, яка тобі сподобалась, принесеш її додому, а батьки поцікавляться, звідки вона в тебе? До яких наслідків це може призвести?

§ 26. «Що буде, якщо ...» Думаю про наслідки

... Якщо ти отримаєш погану оцінку й скажеш батькам: «А щоденник загубився...»? До яких наслідків це може призвести?

Прочитайте казку Василя Сухомлинського.

Камінь

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні.

Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Він подумав: «А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне дуже!»

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі.

Камінь упав на дно криниці й закрит джерело. Вода перестала наповнювати криницю. Криниця засохла.

Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

На дубі перестав мостити гніздо соловейко. Він полетів в інший луг. Замовкла соловейкова пісня.

Сумно стало в лузі.

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилуки.

«Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

Чому здивувався дідусь? Що спричинило загибель лугу?

Я знаю, що таке наслідки.

Я прагну думати про наслідки своїх учинків.

§ 27. ПРОЕКТ «СЛАВЕТНІ УКРАЇНЦІ»

Кого, на твою думку, називають славетними українцями?

В історії кожної країни є люди, чиї імена з гордістю і повагою згадуються співвітчизниками. Є такі люди і в Україні. Їх називають **славетними українцями**.

Ці люди з різних часів... Вони досягли успіху в різних галузях. Але всі вони зробили багато доброго для свого народу, тому їх довго пам'ятатимуть вдячні земляки.

Прочитайте переклад оповідання Антона Лотоцького.

Ярославова слава

Широко й далеко линула Ярославова слава. Дбав він про військо, дбав про школи й церкви, щоб ширити слово Боже. Робив заклики, щоб батьки посилали дітей у школу. Заяснили верхівки Києва золотими банями церков, між якими найславнішою була Свята Софія. І заходив Ярослав у келії до ченців, що писали книжки-літописи. Найславніший між ними був Остромир. Остромир допоміг князеві списати закони в одну книжку, що звалася «Руська Правда»: списане право, що ним князі мали правити і судити.

Мудрий і запопадливий був Ярослав. Любили його кияни, як батька рідного, так само, як любили його батька Володимира Великого.

Тепер ти знаєш про Ярослава Мудрого. Якщо хочеш дізнатися більше про інших славетних українців, візьми участь у проекті. Пригадай правила роботи над проектом (с. 89).

Про кого зі славетних українців сучасності тобі цікаво дізнатися? Чому?

1. Олімпійська чемпіонка, плавчиня Яна Клочкова.
2. Футболіст, володар «Золотого м'яча» Андрій Шевченко.
3. Чемпіон світу з боксу у надважкій ваговій категорії Володимир Кличко.
4. Народна артистка України Ада Роговцева.
5. Герой України, академік Борис Патон.
6. Герой України, перший космонавт незалежної України Леонід Каденюк.
7. Поетеса Ліна Костенко.
8. Герой України, актор театру й кіно Богдан Ступка.

§ 28. КРАЇНИ СВІТУ. УКРАЇНА НА КАРТІ СВІТУ

Яким державам світу належать ці прапори? Яка з цих країн розташована далеко від решти?

Це карта світу. Материки зафарбовані різними кольорами.

Я хочу дізнатися, які країни існують на Землі.

У світі є багато країн. У кожної країни своя історія, звичаї, мова та культура, свої символи. Країни різняться за місцем розташування, площею, кількістю населення, рівнем розвитку тощо.

Кількість країн постійно змінюється. Сто років тому їх налічувалося близько шістдесяти, а нині — понад сто дев'яносто. **Україна як незалежна країна з'явилась на карті світу 1991 року.**

У кожній країні є головне місто — *столиця*. В Україні це місто **Київ**.

У різних країнах різна форма правління. Деякими державами правлять *монархи*, тобто *самовладці*. Уся влада в таких країнах належить одній людині — королю, шейху або султану. Деякими іншими країнами повновладно керують президенти. В Україні вся влада належить її громадянам. Про це говорить Основний Закон країни — Конституція. Тому Україну називають **республікою**.

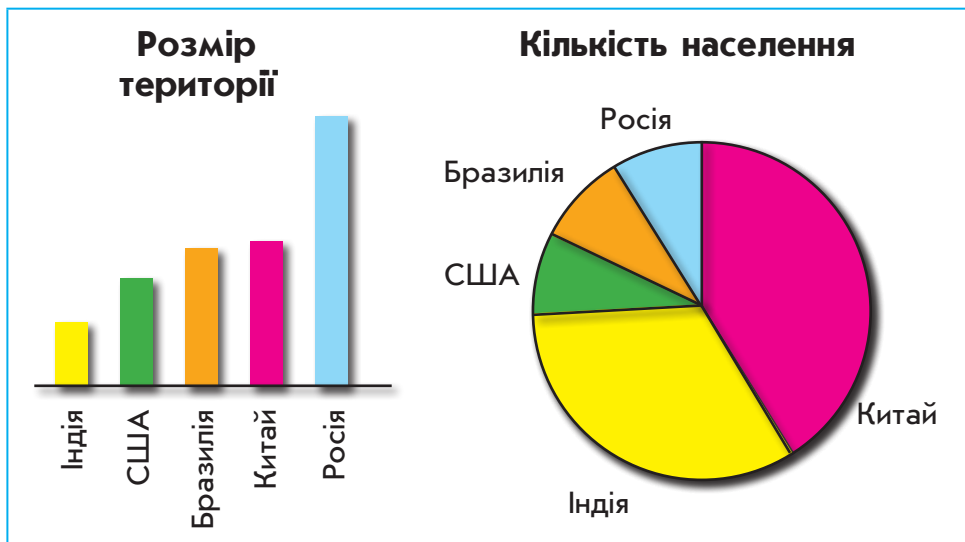
Народи всіх країн бажають самостійно вирішувати свою долю й мирно співіснувати з іншими народами. Досягнути цієї мети допомагає **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**. Це найбільша та найавторитетніша міжнародна організація. У ній представлені майже всі держави світу. До складу ООН входить і наша країна. Україна прагне жити в мирі та злагоді з іншими країнами світу, співпрацювати з ними, розвивати економічні й культурні зв'язки.

§ 28. Країни світу. Україна на карті світу

Порівняй подані країни за розміром території та кількістю населення.

Які міжнародні свята, проголошені ООН, відзначає більшість країн світу?

Порівняйте японські та українські прислів'я. Знайдіть серед них близькі за змістом.

Японські	Українські
Старанність — мати успіху	Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти
Наполегливість та праця успіх приносить	Праця людину годує, а лінь марнує
Хочеш пізнати людину — пізнай її друзів	Розум добре, а два — краще

Розкажіть за схемою про основні цілі роботи ООН.

Основні цілі ООН

Підтримка миру
на планеті

Розвиток дружніх
відносин між країнами

Допомога країнам
у досягненні цих цілей

Спільна діяльність щодо
поліпшення умов життя
бідних людей, боротьба
з голодом і хворобами,
ліквідація неписьменності
та сприяння повазі прав
і свобод людини

Якщо хочеш дізнатися більше про якусь країну — підготуй повідомлення. Під час роботи користуйся пам'яткою на с. 56.

Тепер я знаю, що Україна — одна з незалежних країн світу. Народи всіх країн бажають жити в мирі та злагоді.

Я прагну вивчати історію, культуру своєї Батьківщини та інших країн.

§ 29. УКРАЇНА — ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕРЖАВА

Розглянь географічну карту. До якої частини світу належить Європа?

Які з цих країн розташовані в Європі? Чи можна назвати європейською державою Україну?

- Канада
- Німеччина
- Італія
- Китай
- Бразилія
- Франція
- Іспанія
- Греція

Я хочу дізнатися, чому Україну називають європейською державою.

Європа — частина найбільшого материка Землі — Євразії. У Європі налічується 50 незалежних держав, серед яких і наша **Україна** — одна з найбільших за територією країн Європи. Вона поступається площею лише Росії.

Україна межує із сімома країнами: Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Росією, Білоруссю.

Багаторазово вчені намагалися обчислити, де знаходиться центр Європи. Ще в 19-му столітті австрійські географи за допомогою приладів знайшли таку точку. Вона розташована на території нинішньої України поблизу села Ділове Рахівського району Закарпатської області (на березі річки Тіса недалеко від кордону з Румунією).

За своїм розташуванням Україна є **європейською державою**.

Географічний центр Європи

Жителів Європи називають **європейцями**. Більшість корінних європейців мають світлу або смагляву шкіру, вузький випнутий ніс, колір очей — від світло-блакитного до карого. Волосся в мешканців Європи пряме або хвилясте, причому в жителів півночі воно зазвичай біляве, а в південців — темне. З європейцями нас, українців, пов'язує не тільки зовнішня схожість, але й територіальна, історична та культурна близькість.

За таблицею розкажіть про деякі країни, з якими межує Україна. Про які цінності йдеться у прислів'ях?

Країна	Прапор	Столиця	Прислів'я
Росія		Москва	Терпіння й труд усе перетруть
Польща		Варшава	Що добре для вівторка, не завжди можна використати в середу

З якою метою створений Євросоюз?

Деякі країни Європи об'єдналися, утворивши союз держав, який так і назвали — **Європейський Союз**. Спочатку до нього входило шість країн, а з липня 2013 р. він налічує двадцять вісім країн-учасниць.

Прапор
Євросоюзу

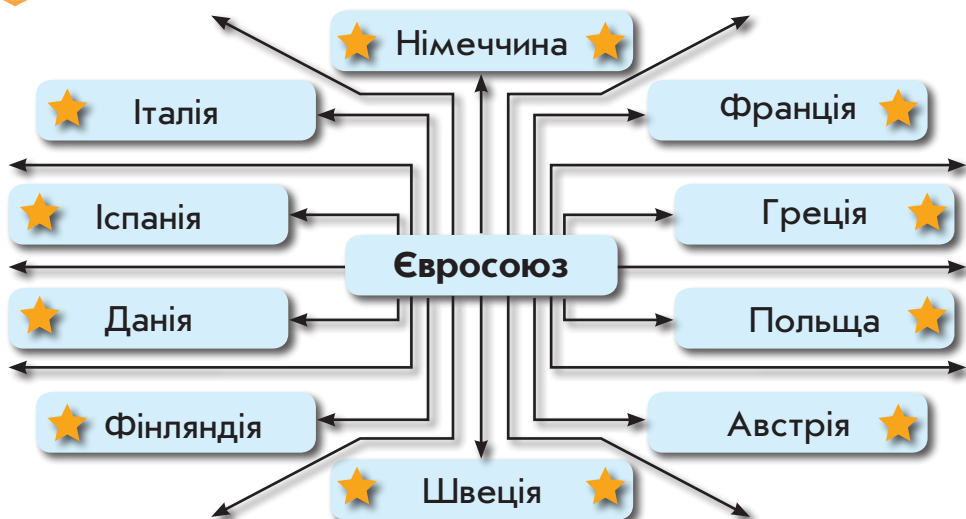

Країни союзу спільно приймають закони, розробляють правила для поліпшення життя європейців. У Євросоюзу є свій прапор і своя грошова одиниця (валюта) — євро.

9 травня у країнах Євросоюзу відзначають День Європи. Цього дня європейці вшановують спільні цінності, спільну історію та, що найголовніше, планують спільне майбутнє.

Розкажіть за схемою, які країни входять до Євросоюзу. Дізнайтеся назви решти країн-учасниць.

Тепер я знаю, що Україна — європейська держава за розташуванням, спільними цінностями та історією.

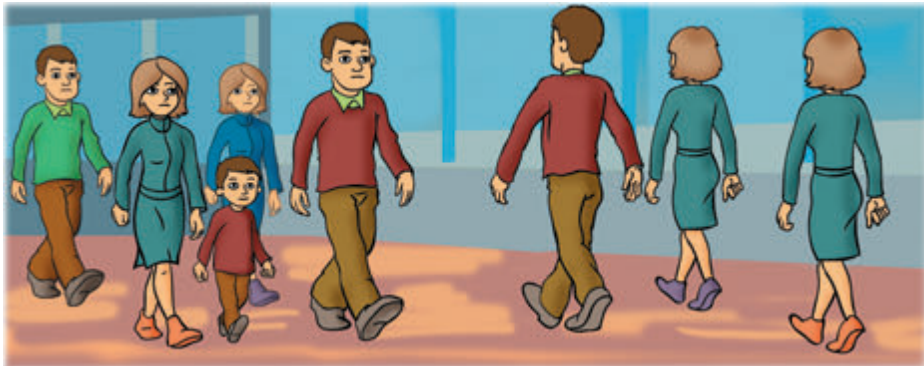
Я прагну дізнаватися про історію та культуру інших європейських країн.

§ 30. ТАКІ РІЗНІ Й ТАКІ СХОЖІ КРАЇНИ ТА НАРОДИ

Уяви, що всі люди на Землі — однакові. Чи цікаво було б так жити? Чому?

Чи доводилось тобі бувати в інших країнах? Або дивитися телемандрівки до інших куточків нашої планети? Що, по-твоєму, відрізняє людей різних країн?

Я хочу дізнатися, чим схожі та чим відрізняються народи світу.

Землю називають *планетою людей*. Адже населення Землі сягнуло семи мільярдів.

Люди є різними зовні. Тому вчені розподілили їх на **раси**. У представників різних рас різні обличчя, колір шкіри, статура. На думку вчених, так склалося тому, що люди мешкали в різних кліматичних умовах і поступово до них пристосовувалися.

Наприклад, мешканці північних районів завжди мали бліду шкіру, оскільки сонця в цих краях небагато. І навпаки: темна, засмагла під палючим сонцем шкіра стала зовнішньою прикметою мешканців екваторіальних земель.

У світі налічується майже сто тисяч мов. Якщо якась мова має спільні особливості з іншою мовою, то вчені кажуть, що ці мови належать до однієї *мовної групи*. Так, наприклад, українська мова має спільні риси з білоруською та російською мовами. Тому разом вони належать до *східнослов'янських мов*. Проте деякі мови унікальні. Вони не схожі на жодну іншу мову, як, наприклад, японська.

§ 30. Такі різні й такі схожі країни та народи

Для того щоб зрозуміти одне одного, люди вивчають різні мови. Людина може володіти двома, трьома, навіть десятима мовами, вільно розмовляти ними. Це допомагає їй у спілкуванні з іншими людьми. Адже кожному приємно чути звертання рідною мовою, тому що це — виявлення поваги до людини.

Існує такий вислів: «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина». Чому так кажуть? Тому що мова — культура народу, його душа. Але, вивчаючи іншу мову, жителі кожної країни знають і поважають свою рідну.

«Мова — така сама жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то вже буде смерть його душі, смерть всього того, чим він відрізняється від інших людей».

Панас Мирний

Панас Мирний

Агатангел Кримський — український письменник, учений, перекладач. Він володів майже шістдесятьма мовами. Ще в дитинстві вивчив грецьку, турецьку, італійську, давньоєврейську і санскрит, а згодом став ученим світового рівня. Він переконливо довів, що українська мова дуже давня.

Агатангел
Кримський

Чи можеш ти сказати, що старанно оволодіваєш рідною мовою? Яку ще мову, крім української, ти вивчаєш?

Хочете про народ знати — маєте його казку прочитати.

Лисиця і яструб (Шотландська народна казка)

Сів якось яструб на березі річки і задрімав на теплому від сонця камені. Підбігла до яструба хитра лисиця і вхопила його своїми гострими зубами.

— Ой, не їж мене! — заблагав її яструб. — Відпусти мене на волю, а я за те знесу тобі яйце завбільшки з твоєю головою.

«Ох і пощастило ж мені! — подумала лисиця. — Такого птаха впіймала! Справжнісінький скарб!»

§ 30. Такі різні й такі схожі країни та народи

Розтулила вона зуби і випустила яструба.

А той сів на гілці дерева і почав дразнити дурну лисицю.

— Не знесу я тобі яйця завбільшки з твою голову, — сказав він. — Не знесу через те, що не можу. Зате дам тобі три поради. Ось вони. Перша порада: ніколи не вір абикому. Друга порада: не засмучуйся через дрібниці. І третя порада... — Тут яструб подивився на голодну лисицю й помовчав. — Третя порада така: що впіймала, те тримай міцно.

Чого навчила тебе ця казка? Пригадай, які європейські казки ти знаєш.

Герої яких казок зображені на малюнках?

Тепер я знаю, що у світі є різні народи, які від-
різняються мовою, історією, культурою. Але ця
різноманітність є багатством.

Я прагну дізнаватися про культуру різних наро-
дів і вивчати різні мови.

§ 31. Я ВИВЧАЮ РІЗНІ КРАЇНИ Й НАРОДИ

Знайди в кожному ряді «зайву» назву. Поясни свій вибір.

Єгипет, Франція, Київ, Польща, Румунія.
Київ, Харків, Донецьк, Львів, Париж.
Угорщина, Росія, Італія, Іспанія, Африка.

Розкажи про споруду, яку визнано новим чудом світу.

Великий Китайський мур (Китай)

Я хочу дізнатися про різноманітність країн і народів.

У різних куточках Землі люди по-різному пристосовуються до умов життя. Вони на свій лад будують житла, носять різний одяг, по-різному обробляють землю й вирощують різні сорти рослин і породи тварин. Вони звикли до різної їжі й мають різні культурні традиції...

Своє житло люди влаштовують відповідно до особливостей тієї місцевості, де вони мешкають.

Наприклад, у селах Африки, де завжди спека, житла будують із висушеної на сонці глини. Товсті стіни таких будинків захищають від сонця, і всередині зберігається прохолода. Зовні такий будинок розписаний фарбою.

Чимало жителів Китаю мешкають у будинках-човнах, які називають *сампанами*. Тут готують їжу, їдять і сплять, а часто навіть тримають свійську птицю й вирощують овочі.

Кочові народи мають переносні житла — *юрти* та *яранги*. Яранги збирають із довгих жердин і накривають оленячими шкурами. Такі будинки зручно перевозити від одного місця кочівлі до іншого.

У Гренландії можна побачити будинок зі снігових або крижаних блоків — *іглу*. Це житло ескімосів. Подекуди трапляються цілі селища з хатин-іглу, з'єднаних переходами.

У Норвегії традиційними є дво- або триповерхові дерев'яні будинки.

Вігвам — житло північноамериканських індіанців. Його будують із жердин, які покривають гілками, корою, циновками або шкурами звірів.

У великих містах світу (*мегаполісах*), де живуть мільйони людей і бракує місця для будування, споруджують висотні будинки — *хмарочоси*.

Бурдж Халіфа
(2009 р.)

Тайбей
(2005 р.)

Шанхайський Всесвітній
центр (2008 р.)

Розкажіть про найвищі хмарочоси світу.

Найвищі хмарочоси світу			
Назва будинку	Країна, місто	Висота, м	Кількість поверхів
Бурдж Халіфа	ОАЕ, Дубаї	828	163
Тайбей	Тайвань, Тайбей	508	101
Шанхайський Всесвітній центр	Китай, Шанхай	492	88

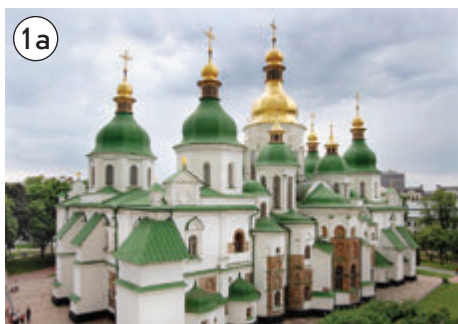

§ 31. Я вивчаю різні країни й народи

Народи, що населяють нашу планету, мають різні вірування та релігії. У світі є такі основні релігії: християнство, іслам, іудаїзм, індуїзм і буддизм. Вибір релігії — особиста справа кожної людини, і цей вибір треба поважати.

Культові споруди основних релігій. 1. Християнство: а) православ'я, б) католицизм. 2. Іслам. 3. Іудаїзм. 4. Індуїзм. 5. Буддизм

Розкажіть, як називаються танці й музичні інструменти різних народів.

Чи зацікавила тебе якась країна? Якщо так — дізнайся про неї більше.

Тепер я знаю, що у світі є багато різних країн і народів. Знайомитися з їхнім життям і культурою дуже цікаво.

Я прагну вивчати та поважати культури різних народів і толерантно ставитися до них.

§ 32. ВІНАХОДИ ЛЮДСТВА

Поміркуй, як жили люди, коли не було цих речей.

Я хочу дізнатися, як люди винайшли різні речі.

Люди відрізняються від тварин не тільки вмінням розмовляти, спілкуватися одне з одним. Люди вміють творити — споруджувати будинки й храми, писати вірші й музику, малювати картини, пізнавати світ і винаходити нові пристрої або матеріали.

Історія людства тісно пов'язана з історією його винаходів. Деякі з цих винаходів повністю змінили життя людського суспільства — наприклад, спосіб добування та використання вогню, розвиток землеробства й скотарства. Поява колеса, воза, човна,

корабля, паровоза, літака розширила можливості для подорожей і перевезення вантажів. Створення телеграфу, телефону, радіо, телебачення, мобільного зв'язку, Інтернету дало людям дивовижну можливість спілкуватися на відстані. Безліч винаходів допомагають людині в побуті. Це ложка, праска, окуляри, сірники, електрична лампочка тощо.

Але головним надбанням людства стало мовлення — усне та писемне. Без нього спілкування було б неможливим. А якби не було спілкування, не з'явилося б у світі жодного винаходу.

За поданими малюнками підготуйте розповідь про винахід колеса.

§ 32. Винаходи людства

Ознайомтеся з таблицею. Розкажіть, як людина винайшла сірники.

Запитання	Як швидко й легко добути вогонь?
Ідея, гіпотеза	Знайти те, що легко загорасться від тертя
Випробування	<ul style="list-style-type: none"> • Тертя одну об одну дерев'яних поверхонь. • Вибивання іскри кремнієм. • Дерев'яні палички з голівками, змащеними сумішшю, які загоралися при їх занурюванні в кислоту. • Дерев'яні палички, суміш на кінчиках яких загоралася при терті об будь-яку тверду поверхню. • Суміш наносилась на дерев'яну паличку та на поверхню наждачного паперу. Від легкого тертя спалахував вогонь. • Розроблено коробку із зовнішньою «запальною» поверхнею
Винахід	 Сірники

Прочитайте легенду.

Дедал та Ікар

Майстер Дедал зробив величезні крила собі й синові Ікару. Уранці злетіли вони в небо... Унизу шумів океан. Угорі розсипало гарячі промені сонце. Дедал просив сина летіти за ним слідом і бути обережним: не опускатися занадто низько, щоб океанські хвилі не намочили крила, і не підніматися дуже високо, щоб сонце не розтопило віск, яким склеєно пір'я. Але Ікар не чув поради батька. Його захопила радість польоту, бажання долетіти до сонця й підійматися все вище й вище... І ось вже мчить Ікар у небесну височінь. Невдовзі промені сонця розтопили воскові крила хороброго юнака. Пір'я розсипалося, а мужній Ікар упав в океан...

Чого прагнув Ікар? Чи можна назвати Ікара символом мрії людини про польоти? Чи здійснилася ця мрія?

**Тепер я знаю, як людина винайшла сірники.
Я прагну дізнатися про інші винаходи людства.**

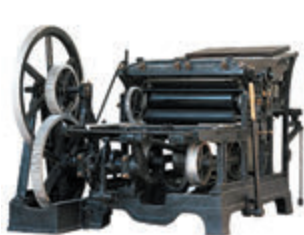

§ 33. ВІНАХОДИ ЛЮДСТВА. ПРАЦЮЄМО НАД ПРОЕКТОМ

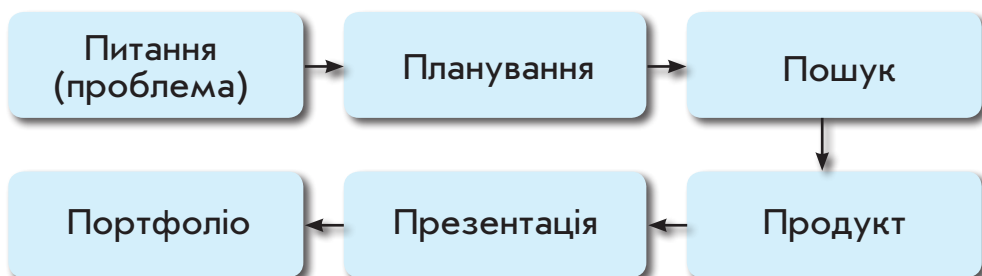

Розглянь малюнки. Чи знаєш ти, як і коли винайдені ці речі?

Для того щоб знайти відповідь на це запитання, візьми участь у проекті. Працюй разом із товаришами. Користуйся наведеною схемою та планом на с. 89.

Схема роботи над проектом

Знайди в словничку (с. 140–141) слова **портфоліо**, **презентація**. Довідайся їхні значення.

Пригадай за малюнками план роботи над проектом.

Правила успішної роботи над проектом

- Працюємо разом на спільний результат.
- Допомогаємо одне одному цікавими ідеями та іншим.
- Кожен учасник групи активно працює й висловлює свої думки
- Кожен учасник групи відповідає за результат спільної роботи.

§ 34. СЛАВЕТНІ УКРАЇНЦІ МИНУЛОГО. ПРАЦЮЄМО НАД ПРОЕКТОМ

Яких людей можна вважати славетними?
Кого зі славетних українців ти можеш назвати?

Я хочу дізнатися про славетних українців.

Славетними називають талановитих людей. Вони працювали й зуміли розкрити свої таланти, принесли користь суспільству. Їхня праця є творчістю. Такі люди впливають на шлях розвитку людства. Серед них є яскраві герої й скромні трудівники, воїни й учені, письменники й поети, актори й спортсмени. Об'єднує їх одне — вони талановиті й дарують свій талант людям.

В Україні багато таких людей. Вони є гордістю нашої країни, складають її славу.

Прочитай про відомих українців. Про кого ти хотів би знати більше? Знайди в класі товариша, якого теж зацікавила ця особистість. Попрацюйте разом над проектом «Славетні українці минулого» за відомим вам планом (с. 89).

Княгиня Ольга була дружиною князя Ігоря. Вона правила Руссю після його загибелі в роки неповноліття свого сина Святослава.

У Софіївському соборі в Києві на фресці відновлене портретне зображення княгині Ольги. Її

обличчя має досить суворий вигляд: великі очі, трохи вигнуті брови, прямий ніс, темно-каштанове волосся.

Двадцять років правила княгиня Ольга державою. Вона володарювала дуже мудро і зміцнювала давню Русь. Ольга не прагнула загарбувати чужі землі, а встановлювала відносини «миру й дружби» з багатьма країнами. Княгиня об'їхала всю державу, закладала нові міста, села і призначала в них правителів, керувала захистом Києва від печенігів.

Ольга першою з князів прийняла християнську віру. Під час її правління були побудовані перші храми.

Пам'ятник княгині Ользі в Києві

Якою людиною була княгиня?

Богдан Хмельницький — гетьман Війська Запорізького, талановитий полководець. Очолив повстання, з якого почалася Визвольна війна українського народу. Він заснував Українську козацьку державу.

Богдан
Хмельницький

Польський історик Людвік Кубаля так писав про Богдана Хмельницького: «Була то людина з кожного погляду надзвичайних вимірів, він переростав талановитих людей настільки, що переступав межі збагненого».

Якою людиною був Богдан Хмельницький?

Олекса Довбуш — один з ватажків опришків у Карпатах.

Олекса Довбуш завзято боровся за селянську правду. У народному переказі говориться так: «Зібрався собі Олекса і пішов розбивати тих панів, що хлопам кривду робили». Олекса був сміливим. Народ високо цінував його за лицарство й чесність.

Олекса
Довбуш

Письменник Іван Франко так писав про народного улюбленця: «Хто був недавно князем і владикою тих гір, орлом того воздуха, оленем тих борів, паном тих панів аж ген по Дністрові води? Довбуш! Перед ким дрожали смілі і сильні, корилися горді? Перед Довбушем!»

Леся Українка — талановита літераторка, яка писала поезію, прозу, драматичні твори (п'єси), володіла багатьма мовами. Для українців Леся Українка є поетом мужності й боротьби. Вона довела, що українська література має світове значення.

Пам'ятник Лесі Українці в Києві

Іван Котляревський — письменник, поет, драматург, автор оригінального твору «Енеїда», написаного народною мовою, яскраво, з гумором. Його перу належать п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», з яких почався український театр.

Іван
Котляревський

Григорій Кочур — один з найяскравіших талантів сучасного українського письменства, поет, перекладач. Він був знавцем багатьох іноземних мов.

Його переклади охоплюють двадцять шість століть, починаючи від Архілока (давньогрецького поета), і три континенти (Європу, Америку й Азію).

Як учитель Григорій Кочур увійшов у життя своїх численних учнів доброю і світлою людиною.

Григорій
Кочур

Що об'єднує Лесю Українку, Івана Котляревського та Григорія Кочура?

Соломія Крушельницька — оперна співачка, одна з найвидатніших співачок світу.

Голос Соломії захоплював силою звука, дзвінкістю, благородним тембром.

Її успіх на оперних сценах різних країн був успіхом і визнанням української музики й мистецтва. Сьогодні ім'я Соломії Крушельницької носить Львівський оперний театр.

Соломія
Крушельницька

Михайло Грушевський — видатний учений, організатор української науки, історик, політичний діяч.

Він створив 10-томну «Історію України-Русі» — першу повну історію України.

Микола Амосов — талановитий лікар, учений у галузі медицини. Усі свої сили й талант він спрямував на порятунок людей. Амосов був хірургом, але його цікавило все — від особливостей роботи людського організму до загальних проблем суспільства.

Микола Амосов так писав про себе: «Операції на стравоході, легенях, особливо на серці, робив хворим при загрозі швидкої смерті, часто в умовах, коли ніхто інший їх зробити не міг; особисто врятував тисячі життів. Працював чесно... Я навчив десятки хірургів, створив клініку, потім інститут, у яких прооперовано понад 80 тисяч тільки серцевих хворих. А до того були ще тисячі з іншими хворобами, не говорячи вже про поранених на війні. Хірургія була моїм стражданням і щастям».

Михайло
Грушевський

Микола
Амосов

Що об'єднує Соломію Крушельницьку, Михайла Грушевського, Миколу Амосова?

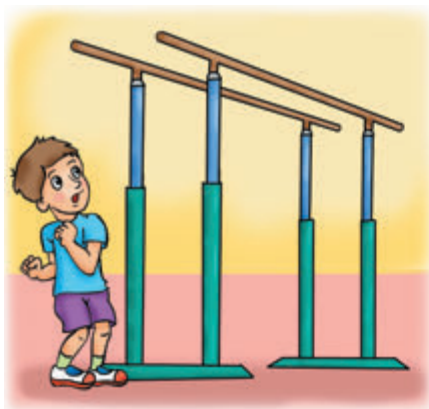

§ 35. ПЕРЕВІР СВОЇ ЗНАННЯ

1. Доведи, що людина є частиною суспільства та природи.
2. Розглянь малюнки. Доведи, що людина може рости й розвиватися.

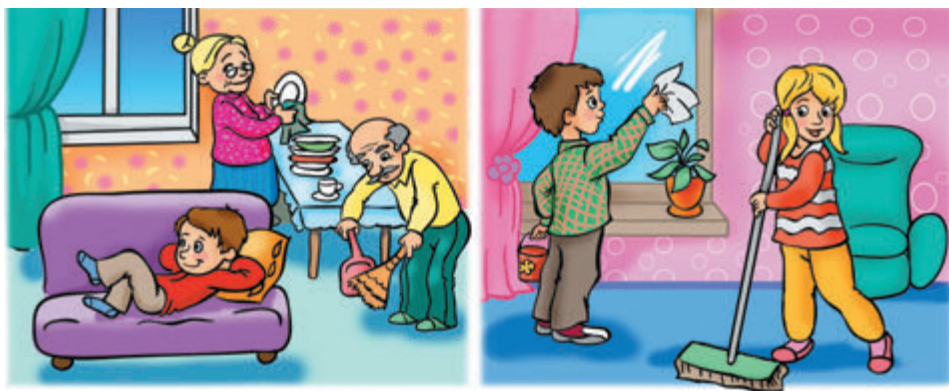
3. Спираючись на малюнки, поясни, як можна розвивати свої здібності.

4. Що таке характер? Розкажи про риси характеру на прикладі героїв казки «Золотий ключик, або Пригоди Буратіно».

- 5.** Розглянь малюнки. Кого з цих дітей ти вважаєш самостійним?

- 6.** Кого ти можеш назвати успішною людиною? Із чого складається успіх людини?
- 7.** Про яку людину можна сказати, що вона вміє вчитися?
- 8.** Доведи, що сім'я важлива для кожної людини.
- 9.** Про які людські чесноти ти знаєш?
- 10.** Кого можна назвати справжнім другом?
- 11.** Назви правила поведінки в громадських місцях.
- 12.** Яку людину вважають толерантною?
- 13.** Які державні символи України ти знаєш?
- 14.** Розкажи про права й обов'язки громадянина України.
- 15.** Розкажи про улюблені свята українців.
- 16.** Які винаходи людства тебе найбільше вразили?
- 17.** Хто зі славетних українців тебе зацікавив?

СЛОВНИЧОК

Громадське місце — місце, призначене для загального відвідування.

Здібності — властивості людини, які визначають її успіхи в різних видах діяльності.

Зовнішність — зовнішній вигляд людини.

Конкретна мета — чітко визначена мета.

Людина — жива істота, що володіє мовленням, здатна мислити, уміє творити й використовувати знаряддя праці, створює собі та іншим настрій.

Мета — те, чого бажано або необхідно досягнути. З досягненням мети пов'язаний успіх проекту або важливої роботи.

Пам'ять — закріплення, збереження та наступне відтворення минулого досвіду. Саме пам'ять дає можливість застосувати знання та вміння.

Портфоліо (в перекладі з англійської — «папка для важливих справ або документів») — скарбничка твоїх успіхів. Це папка, в яку ти складатимеш зібрані тобою робочі матеріали (малюнки, тексти, фотографії).

Правопорушення — порушення прав інших людей; поведінка, наслідки якої завдають шкоди іншим.

Презентація (в перекладі з латинської «передаю, вручаю») — представлення (показ) матеріалу уроку, нової колекції або пред'явлення документа.

Розвиток — незворотні закономірні зміни, набуття нових властивостей, здобуття знань, умінь.

Самостійність — риса, притаманна людині, яка сама приймає важливі рішення й бере на себе відповідальність за кожний свій учинок.

Свято — день або дні, коли урочисто відзначають видатну подію, знаменну дату; торжество (урочистості), влаштоване з якої-небудь нагоди.

Сім'я, родина — група людей, яка складається з чоловіка й дружини та їхніх дітей (власних або прийомних).

Суспільство — сукупність людей, об'єднаних певними стосунками, способом виробництва.

Толерантність — терпимість до думок, поглядів, традицій інших людей.

Традиції — звичаї, погляди, які передаються від покоління до покоління. Традицією можна назвати також справу, яка стала спільною для всіх членів родини.

Увага — зосередженість людини на об'єктах або явищах, які мають для неї певне значення.

Успіх — досягнення поставленої мети.

Характер — властивості особистості, які постійно виявляються в її поведінці, у ставленні до світу й людей.

ЗМІСТ

§ 1. Головне чудо світу	4
§ 2. Людина — невід’ємна частина живої природи	7
§ 3. Як людина росте й розвивається	10
§ 4. Людське «Я»	13
§ 5. Зовнішність і краса людини	17
§ 6. Характер людини	20
§ 7. Прагнення до самостійності	24
§ 8. Успіх і навчання	28
§ 9. Учимось вчитися	32
§ 10. Вчимось вчитися. Розвиваємо свої здібності	36
§ 11. Я — людина. Мої знання й мої досягнення	41
§ 12. Сім’я. Склад сім’ї	44
§ 13. Основні обов’язки в сім’ї. Шанобливе ставлення до старших та інших членів сім’ї	48
§ 14. Школа. Історія рідної школи. Збереження традицій	52
§ 15. Людські чесноти	57
§ 16. Дружні стосунки	62
§ 17. Співпраця. Правила дружної роботи	66
§ 18. Правила культурної поведінки	70
§ 19. Я вивчаю правила культурної поведінки	74
§ 20. Я в суспільстві	78
§ 21. Україна — незалежна держава	82
§ 22. Символи України як держави	86

§ 23. Громадяни України. Права й обов'язки громадян .	90
§ 24. Свята моєї Батьківщини	93
§ 25. Правопорушення	97
§ 26. «Що буде, якщо ...» Думаю про наслідки	101
§ 27. Проект «Славетні українці»	104
§ 28. Країни світу. Україна на карті світу	106
§ 29. Україна — європейська держава	110
§ 30. Такі різні і такі схожі країни та народи	115
§ 31. Я вивчаю різні країни і народи	120
§ 32. Винаходи людства	126
§ 33. Винаходи людства. Працюємо над проектом	130
§ 34. Славетні українці минулого. Працюємо над проектом	132
§ 35. Перевір свої знання	138
Словничок	140

Відомості про користувача підручника

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання	Підписано до друку 13.09.2013.
Тагліна Ольга Валентинівна,	Формат 70×90/16. Папір офсетний.
Іванова Галина Жанівна	Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
	Ум. друк. арк. 9.
Я у світі. 3 клас:	ТОВ Видавництво «Ранок».
підручник для загальноосвітніх	Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.
навчальних закладів	61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.
	Для листів: 61045 Харків, а/с 3355.
Редактор <i>І. В. Єфімова</i>	E-mail: office@ranok.com.ua
Технічний редактор <i>О. В. Романова</i>	Тел. (057) 719-48-65,
Макет, верстка <i>С. В. Яшиш</i>	тел./факс (057) 719-58-67.

www.ranok.com.ua